

ΤΕΧΝΟΛΟΓΙΚΟ ΙΔΡΥΜΑ ΔΥΤΙΚΗΣ ΕΛΛΑΔΟΣ

ΣΧΟΛΗ ΕΠΙΣΤΗΜΩΝ ΥΓΕΙΑΣ ΠΡΟΝΟΙΑΣ

ΤΜΗΜΑ ΛΟΓΟΘΕΡΑΠΕΙΑΣ

Πτυχιακή Εργασία

**«Η χρήση των κλιτικών αντωνυμιών στην αφήγηση
των Ελληνόφωνων παιδιών με αυτισμό υψηλής
λειτουργικότητας»**

Clitic pronouns in the narratives of high-functioning Greek-
speaking children with autism

Όνοματεπώνυμο Σπουδάστριας: Ζαφείρη Ανθή

Εποπεύουσα Καθηγήτρια: Τερζή Αρχόντω

Πάτρα 2016

Πίνακας Περιεχομένων

Ευχαριστίες	3
Περίληψη	4
Abstract.....	6
ΚΕΦΑΛΑΙΟ 1	7
1.1 Πρόλογος	7
1.2 Σκοπός Έρευνας.....	8
ΚΕΦΑΛΑΙΟ 2	10
Θεωρητικό Υπόβαθρο.....	10
2.1 Αναφορά και Επίλυση Αναφορικών Σχέσεων	10
2.2 Κλιτικές αντωνυμίες	13
2.3 Αφηγηματικός Λόγος.....	17
2.3.1 Χρήση κλιτικών αντωνυμιών στον αφηγηματικό λόγο	20
ΚΕΦΑΛΑΙΟ 3	23
Μεθοδολογία.....	23
3.1 Συμμετέχοντες.....	23
3.2 Πειραματική διαδικασία	23
3.3 Προκαταρκτική Αξιολόγηση	25
3.3.1 Λεκτικές, μη λεκτικές και μνημονικές ικανότητες	25
3.4 Γλωσσικές μεταβλητές.....	26
ΚΕΦΑΛΑΙΟ 4	30
Αποτελέσματα.....	30
4.1 Αρχικές τιμές (Raw Scores)	30
4.2 Ποσοτική Ανάλυση.....	35
4.2.1 Στατιστική ανάλυση και γραφήματα.....	36
4.3 Ποιοτική Ανάλυση.....	41
4.3.1 Κλιτικά αντικείμενου (Object Clitics)	41
4.3.2 Κλιτικός αναδιπλασιασμός (Clitic Doubling).....	46
4.3.3 Αριστερή εκτόπιση (Clitic Left Dislocation [CLLD]).....	46
ΚΕΦΑΛΑΙΟ 5	48
5.1 Συζήτηση.....	48
5.2 Περιορισμοί και μελλοντικές κατευθύνσεις	52
Βιβλιογραφία	54

Ευχαριστίες

Για την ολοκλήρωση αυτής της εργασίας, που αποτελεί και τον επίλογο των σπουδών μου στο Τμήμα Λογοθεραπείας του ΤΕΙ Δυτικής Ελλάδας, θα ήθελα να ευχαριστήσω πρώτα απ' όλα την εποπτεύουσα καθηγήτρια Δρ. Αρχόντω Τερζή. Με οδηγό τις χρήσιμες, διορατικές και πάντα εύστοχες παρατηρήσεις της προσπάθησα να διατυπώσω και να αναλύσω τα ερευνητικά δεδομένα με τον καλύτερο και πιο κατανοητό τρόπο. Οποιοδήποτε λάθος ή παράλειψη είναι αποκλειστικά δική μου ευθύνη. Θα ήθελα επίσης να ευχαριστήσω που μου διέθεσαν τα δεδομένα που αναλύθηκαν στην παρούσα εργασία και τις συμφοιτήτριες και φίλες μου Χρυσούλα Γραμματικού και Γεωργία Καράμαλη που τα απομαγνητοφώνησαν και τα μετέγραψαν. Δεν θα ήθελα, βέβαια, να παραλείψω να ευχαριστήσω όλους τους καθηγητές του Τμήματος οι οποίοι με έκαναν να αγαπήσω τη Λογοθεραπεία και να θέλω να ασχοληθώ με αυτή επαγγελματικά και ερευνητικά. Τέλος, θα ήθελα να ευχαριστήσω την οικογένειά μου που με στηρίζει ανελλιπώς και χωρίς δισταγμό, τόσο συναισθηματικά όσο και οικονομικά, όλα τα χρόνια των σπουδών μου.

Περίληψη

Στην παρούσα εργασία διερευνήσαμε την αυθόρμητη παραγωγή των κλιτικών αντωνυμιών στις προφορικές αφηγήσεις παιδιών με ΔΑΦ και παιδιών τυπικής ανάπτυξης τα οποία είχαν τις ίδιες γλωσσικές και μη γλωσσικές ικανότητες (ταίριασμα πληθυσμών με σταθμισμένες δοκιμασίες). Για την εκμαίευση του αφηγηματικού λόγου χρησιμοποιήθηκε μια δραστηριότητα αφήγησης ιστορίας (Frog Story) παρουσιασμένη σε μορφή βιβλίου (booklet style). Επισημειώθηκαν όλες οι κλιτικές αντωνυμίες, συμπεριλαμβανομένων των κλιτικών αντωνυμιών αντικειμένου και των κλιτικών που αποτελούν μέρος πιο σύνθετων δομών, εν προκειμένω του κλιτικού αναδιπλασιασμού (Clitic Doubling) και της αριστερής εκτόπισης (Clitic Left Dislocation). Όσον αφορά τις κλιτικές αντωνυμίες αντικειμένου ελέγξαμε την ικανότητα επίλυσης της Αναφοράς, εφόσον μια από τις σημαντικότερες λειτουργίες της Αναφοράς στην αφήγηση είναι η διατήρηση χαρακτήρων που επιτυγχάνεται στα Νέα Ελληνικά με αντωνυμίες. Ο κλιτικός αναδιπλασιασμός και η αριστερή εκτόπιση έχουν άλλες λειτουργίες στην αφήγηση (αλλαγή εστίασης σε άλλο χαρακτήρα, έμφαση, θεματοποίηση) και επομένως αναμένεται να εμφανίζονται λιγότερο συχνά συγκριτικά με τις κλιτικές αντωνυμίες αντικειμένου.

Στόχος αυτής της εργασίας είναι η εξέταση της παραγωγής κλιτικών αντωνυμιών σε δραστηριότητες παραγωγής αυθόρμητου λόγου οι οποίες διαφέρουν από τις συνήθεις δραστηριότητες εκμαίευσης που ακολουθούνται σε παρόμοια πειράματα και δεν αποτελούν φυσικές συνθήκες γλωσσικής επικοινωνίας, και η καταγραφή πιθανών διαφορών ή ομοιοτήτων ανάμεσα στα παιδιά με ΔΑΦ και τα παιδιά τυπικής ανάπτυξης. Η ανάλυση των δεδομένων έδειξε ότι, σε γενικές γραμμές τα παιδιά και των δύο ομάδων έχουν την ίδια συμπεριφορά όσον αφορά τη χρήση των κλιτικών αντωνυμιών, με τα παιδιά με ΔΑΦ να είναι πιο διστακτικά χρησιμοποιώντας συνολικά λιγότερες κλιτικές αντωνυμίες και αντίστοιχα κάνοντας λιγότερο συχνά επιτυχή ή αποτυχημένη επίλυση της Αναφοράς (λιγότερα λάθη με αμφίσημο σημείο αναφοράς) σε σύγκριση με τους συνομηλίκους τους τυπικής ανάπτυξης. Τα αποτελέσματα της ποσοτικής και ποιοτικής ανάλυσης ανέδειξαν μια τάση των παιδιών τυπικής ανάπτυξης να επιλύουν επιτυχώς την Αναφορά με πιο συστηματικό τρόπο σε σχέση με τα παιδιά με ΔΑΦ, αν και η μεταξύ τους διαφορά ως προς την ικανότητα επίλυσης της Αναφοράς δεν είναι στατιστικώς σημαντική. Και οι δύο ομάδες επέδειξαν μια τάση να επιλύουν επιτυχώς την Αναφορά στις πιο εύκολες συνθήκες, δηλαδή όταν δεν παρεμβάλλονται άλλες ΟΦς ανάμεσα στο σημείο αναφοράς και την κλιτική αντωνυμία (ΟΦ 0) και όταν η συναναφορά γίνεται με ΟΦ σε θέση Υποκειμένου. Ωστόσο,

όταν δεν παρεμβάλλεται καμία ΟΦ, τα παιδιά τυπικής ανάπτυξης επέδειξαν μια ευχέρεια για επιτυχή συναναφορά τόσο με Υποκείμενο όσο και με Αντικείμενο, κάτι το οποίο δεν συνέβη με τα παιδιά με ΔΑΦ. Η διαφορά των δύο ομάδων ως προς τη συναναφορά με Αντικείμενο σε αυτή τη συνθήκη (ΟΦ 0) ήταν η μοναδική που έγειρε στατιστική σημαντικότητα ($p=0,048$). Φαίνεται ότι η συναναφορά με Υποκείμενο είναι γενικώς η προτιμώμενη επιλογή ή η επιλογή με τις περισσότερες πιθανότητες επιτυχούς επίλυσης της Αναφοράς και αυτό πιθανώς οφείλεται στην εξέχουσα φύση του Υποκειμένου τόσο συντακτικά (c-command) όσο και σημασιολογικά/πραγματολογικά (έμφαση ή θεματοποίηση, θεματικός ρόλος Δράστη). Η ικανότητα των παιδιών τυπικής ανάπτυξης να κάνουν επιτυχώς συναναφορά με Υποκείμενο και Αντικείμενο όταν κατά τα άλλα οι συνθήκες είναι εύκολες ίσως δείχνει μια αναπτυξιακή τάση της ικανότητας της Αναφοράς στην αφήγηση, στην οποία τα παιδιά με ΔΑΦ παρουσιάζουν μια καθυστέρηση ή δυσκολία.

Abstract

In this thesis we have investigated the production of clitics in the narratives of children with ASD and their typical developing peers with the same verbal and non-verbal profile. The data come from a narrative task (Frog Story presented in booklet style). All clitic pronouns were annotated, including object clitics and clitics found in predicate variable chains, namely Clitic Doubling (CD) and Clitic Left Dislocation (CLLD). In narratives, object clitics serve a very important function of Anaphora: the maintenance of characters that have been already introduced or reintroduced by indefinite DPs or definite DPs/Pronouns (strong personal pronouns or zero morpheme in Greek) respectively. Clitic Doubling and Clitic Left Dislocation have different functions in narrative and appear less often than object clitics.

The aims of the present research is to look into the production of clitics in more spontaneous production tasks than typically used in structured linguistic experiments, and report potential differences and/or similarities between children with ASD and typically developing controls. Both groups were found to have similar behavior regarding the spontaneous production of clitic pronouns in narratives, with children with ASD being more hesitant in the use of clitics. That is, they overall produced fewer clitic pronouns, and thus, they felicitously resolved Anaphora fewer times and made fewer errors (ambiguous antecedent) than the typical developing children. The results of the quantitative and qualitative analysis showed that typical developing children tend to felicitously resolve Anaphora in a more systematic way compared to children with ASD (lower standard deviation for correct responses). Moreover, compared to controls, children with ASD use clitics to felicitously resolve Anaphora much less, when there is no intervening NP that could serve as the antecedent and the antecedent is in Object position. Since co-reference with the Subject seems to be the preferable option when the level of complexity increases (more intervening NPs), this ability to co-refer with Object and Subject similarly that is demonstrated by typically developing children could be a developmental trend, in which children with ASD fall behind. By contrast, the ASD children appeared to rely to the ‘safe’ strategy of clitics co-referring to the Subject of the sentence, either because they are guided by the c-command relationship or by the semantic/pragmatic prominence of the NP in Subject position.

Key words: Autism spectrum disorders (ASD), narrative, clitic pronouns, object clitic, clitic doubling, clitic left dislocation, Anaphora, Anaphora resolution

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 1

1.1 Πρόλογος

Τα τελευταία χρόνια οι διαταραχές αυτιστικού φάσματος (ΔΑΦ) βρίσκονται στο επίκεντρο του ερευνητικού ενδιαφέροντος του πεδίου των αναπτυξιακών διαταραχών. Εκτός από τη διερεύνηση των πιθανών βιολογικών, γενετικών, περιβαλλοντικών ή άλλων αιτιολογικών παραγόντων και τις μελέτες επιπολασμού, η έρευνα έχει επίσης αναδείξει πολλά από τα γλωσσικά και επικοινωνιακά ελλείμματα που παρουσιάζουν τα παιδιά με ΔΑΦ.

Ο ίδιος ο όρος που χρησιμοποιείται, διαταραχές αυτιστικού *φάσματος*, παραπέμπει στις μεγάλες διαφορές και ανομοιογένειες που παρουσιάζει ο πληθυσμός που λαμβάνει αυτή τη διάγνωση. Οι διαφορές μεταξύ ατόμων που εμπίπτουν στο *φάσμα* μπορεί να αφορούν στο γενικό δείκτη νοημοσύνης (από βαθιά νοητική καθυστέρηση μέχρι υψηλό δείκτη νοημοσύνης), την ικανότητα παραγωγής λόγου (μη λεκτικοί ασθενείς ή ασθενείς με εξαιρετικές ικανότητες ιδίως στο λεξιλόγιο) και την παρουσία/σοβαρότητα κινητικών και αισθητηριακών ελλειμμάτων (Βογινδρούκας & Sherratt 2008).

Όπως είναι προφανές, η γλωσσική έρευνα για τις διαταραχές αυτιστικού φάσματος εστιάζει σε άτομα που έχουν τη δυνατότητα να επικοινωνήσουν μέσω προφορικού λόγου. Κάποια από αυτά τα άτομα είναι υψηλής λειτουργικότητας, και κάποια όχι (Terzi et al. 2016). Πρόσφατες μελέτες που έχουν γίνει σε παιδιά με αυτισμό υψηλής λειτουργικότητας σε πολλές γλώσσες, μεταξύ άλλων και στα Ελληνικά (Terzi et al. 2016, Terzi et al. 2014, Marinis et al. 2013), εντοπίζουν τα γλωσσικά ελλείμματα αυτού του πληθυσμού και επιχειρούν να αποδείξουν ότι αυτά δεν οφείλονται σε μορφοσυντακτικά ελλείμματα καθαυτά, αλλά προκύπτουν στη διεπαφή της μορφοσύνταξης με την πραγματολογία. Οι δυσκολίες στο επίπεδο της πραγματολογίας αφορούν κυρίως την αδυναμία συμμόρφωσης στους συνομιλιακούς κανόνες, την παραβίαση των αρχών του Grice (βλέπε ενότητα 2.1), την κυριολεκτική ερμηνεία προτάσεων, την αδυναμία διάκρισης μεταξύ παλιάς και νέας πληροφορίας και προβλήματα στη δόμηση των αφηγήσεων (Tsimplici et al. 2014b, Marinis et al. 2013, Surian et al. 1996).

Αυτή η εργασία μελετά κατά πόσο η χρήση των κλιτικών αντωνυμιών της Ελληνικής υφίσταται εκπτώσεις στον αυθόρμητο λόγο των παιδιών με αυτισμό υψηλής λειτουργικότητας, σε τι οφείλονται αυτές οι εκπτώσεις και κατά πόσον συμπίπτουν με τη

συμπεριφορά των ίδιων παιδιών ως προς τις ίδιες γλωσσικές εκφράσεις, δηλ., τις κλιτικές αντωνυμίες, σε δομημένα πειράματα.

Η εργασία έχει την εξής δομή: Αρχικά, δίνονται πληροφορίες για το θεωρητικό υπόβαθρο το οποίο χρησιμοποιήθηκε για να σχηματιστούν οι υποθέσεις εργασίας και να εξαχθούν τα ερευνητικά συμπεράσματα. Έπειτα, παρουσιάζονται λεπτομερώς οι συμμετέχοντες και η πειραματική διαδικασία και τα αποτελέσματα που προέκυψαν από τη στατιστική/ποσοτική και ποιοτική ανάλυση των γλωσσικών μεταβλητών που τέθηκαν προς εξέταση. Στο κεφάλαιο της Συζήτησης που ακολουθεί, θα παρουσιάσουμε τα ευρήματα της παρούσας μελέτης και θα προτείνουμε πιθανές εξηγήσεις για τις παρατηρούμενες συμπεριφορές. Τέλος, θα αναφερθούμε συνοπτικά σε κάποιους περιορισμούς της παρούσας εργασίας και σε προτάσεις για πιθανές μελλοντικές κατευθύνσεις στις οποίες θα μπορούσε να στραφεί η έρευνα σχετικά με τα γλωσσικά ελλείμματα στις διαταραχές αυτιστικού φάσματος.

1.2 Σκοπός Έρευνας

Η γλωσσική έρευνα στο μη τυπικό πληθυσμό (ΕΓΔ, ΔΑΦ κ.α.) έχει αναδείξει ελλείμματα στην κατανόηση και παραγωγή κλιτικών αντωνυμιών (Terzi et al. 2016, Terzi et al 2012, Varlokosta et al. 2014). Αυτά τα ευρήματα έχουν προκύψει, ωστόσο, από δομημένες μελέτες με δραστηριότητες εκμαίευσης προτάσεων είτε στην κατανόηση είτε στην παραγωγή. Η παραγωγή και κατανόηση των κλιτικών αντωνυμιών σε αλυσίδες κατηγορηματικών μεταβλητών (predicate variable chains) (Anagnostopoulou 1997) ή όχι, και πιθανά ελλείμματα σε αυτά τα γλωσσικά φαινόμενα, θα ήταν πολύ χρήσιμο να εξεταστούν και στον αυθόρμητο λόγο, διότι αυτός είναι ο φυσικός τρόπος της ανθρώπινης επικοινωνίας. Θα είχε μεγάλη ερευνητική αξία να αναλύσουμε τη γλωσσική συμπεριφορά των μη τυπικών πληθυσμών υπό όσο το δυνατόν πιο φυσιολογικές συνθήκες.

Η μελέτη γλωσσικών δομών σε όσο το δυνατόν πιο φυσικά περιβάλλοντα επικοινωνίας είναι μια επιτακτική ανάγκη, μιας και πολλές φορές, οι γλωσσολογικές μελέτες έχουν κατηγορηθεί ότι δημιουργούν τεχνητές συνθήκες και «εκβιάζουν» τις απαντήσεις από τους συμμετέχοντες. Παρόλα αυτά, χρησιμοποιώντας δραστηριότητες παραγωγής αυθόρμητου λόγου μπορούμε να παρατηρήσουμε διάφορα σύνθετα φαινόμενα, όπως η Αναφορά και η επίλυσή της, όπως χρησιμοποιούνται από τους ομιλητές σε πραγματικές συνθήκες επικοινωνίας

Οι δραστηριότητες αφήγησης ιστορίας (story telling) δίνουν τη δυνατότητα αξιολόγησης ενός μεγάλου εύρους γλωσσικών δεξιοτήτων που άπτονται του μορφοσυντακτικού, του σημασιολογικού και του πραγματολογικού επιπέδου. (Marinis et al. 2013, Tsimpli et al. 2014a) και αναδεικνύουν την οπτική γωνία ή τον τρόπο που αντιλαμβάνεται τα γεγονότα ο ομιλητής (Hynäriinen 2008). Επίσης, τέτοιες δραστηριότητες παρέχουν μια αντιπροσωπευτική εικόνα των δυνατοτήτων των παιδιών όσον αφορά τη χρήση του λεξικού, των μορφοσυντακτικών δομών και των μηχανισμών συνοχής (Tsimpli et al. 2014a).

Η παρούσα μελέτη εξετάζει τη χρήση των κλιτικών στην προφορική δομημένη αφήγηση μιας ιστορίας με 24 εικόνες που παρουσιάζεται σε μορφή βιβλίου (booklet) και ονομάζεται *Frog Story* (Βάτραχε, πού είσαι;). Η ανάλυσή μας εστιάζει στη χρήση των κλιτικών αντωνυμιών που χρησιμοποιούνται για την επίλυση της Αναφοράς (κλιτικά αντικειμένου). Παράλληλα, εξετάζονται και οι πιο σύνθετες συντακτικά δομές του κλιτικού αναδιπλασιασμού (clitic doubling) & της αριστερής εκτόπισης (clitic left dislocation).

Επιδίωξη της παρούσας εργασίας είναι να συμβάλει στην προαναφερθείσα έρευνα σχετικά με το πού οφείλονται τα γλωσσικά ελλείμματα στον αυτισμό (μορφοσύνταξη ή διεπαφή μορφοσύνταξης με πραγματολογία), αλλά και να ρίξει φως στη γλωσσική συμπεριφορά των παιδιών με αυτισμό υψηλής λειτουργικότητας όταν καλούνται να εκτελέσουν απαιτητικές επικοινωνιακές δραστηριότητες σε πραγματικό χρόνο. Η χρήση των αναφορικών εκφράσεων και η επίλυση της Αναφοράς εντός του αφηγηματικού λόγου θα μπορούσε να χρησιμοποιηθεί για την αξιολόγηση των πραγματολογικών δυνατοτήτων των παιδιών με ΔΑΦ σε σύγκριση με τα παιδιά τυπικής ανάπτυξης.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 2

Θεωρητικό Υπόβαθρο

2.1 Αναφορά και Επίλυση Αναφορικών Σχέσεων

Η Αναφορά (Anaphora) είναι ένα φαινόμενο που έχει να κάνει με τη σχέση ανάμεσα σε δύο ή περισσότερες γλωσσικές εκφράσεις στις οποίες η ερμηνεία της μίας, που ονομάζεται *αναφορική έκφραση* (referential expression), με κάποιο τρόπο καθορίζεται από την ερμηνεία της άλλης, που ονομάζεται *σημείο αναφοράς* (antecedent) (Huang 1994, 2014). Αναφορικές εκφράσεις είναι οι αντωνυμίες, οι οποίες ερμηνεύονται μόνο σε σχέση με κάποιο άλλο στοιχείο του διαλόγου/γλωσσικού περιεχόμενου.

Η σύγχρονη Γλωσσολογία επιχειρεί να ερμηνεύσει το φαινόμενο της Αναφοράς με τη θεωρία της Αναφορικής Δέσμευσης (Binding Theory). Αυτή η θεωρία αφορά την ερμηνεία των ονοματικών φράσεων (ΟΦ) (αυτοπαθείς αντωνυμίες, προσωπικές αντωνυμίες και ελεύθερες αναφορικές εκφράσεις [R-expressions]) και προσδιορίζει τις αρχές που καθορίζουν πότε μπορεί να χρησιμοποιηθεί μια ΟΦ με ανεξάρτητη αναφορά ή κάποιο δεσμευμένο (αυτοπαθείς αντωνυμίες) ή μη δεσμευμένο (προσωπικές αντωνυμίες) αντωνυμικό στοιχείο. Στα παραδείγματα που ακολουθούν, η συναναφορά της ΟΦ «Ο Μίλτος» με κάποιο άλλο στοιχείο δηλώνεται με τον δείκτη *i*.

(1) Ο Μίλτος_{*i*} κοιτάζει τον εαυτό του_{*i*}

(2) Ο Μίλτος_{*i*} τον*_{*i/j*} κοιτάζει.

(3) Ο Μίλτος κοιτάζει τον Άρη.

Στο (1), η αυτοπαθής αντωνυμία συναναφέρεται και δεσμεύεται από την ΟΦ «Ο Μίλτος» που βρίσκεται στην κυβερνητική της κατηγορία (*Αρχή Α*). Στο (2), η κλιτική αντωνυμία πρέπει να είναι ελεύθερη στην κυβερνητική της κατηγορία, δηλαδή μέσα στην πρόταση (*Αρχή Β*). Δηλαδή, το «τον» δεν μπορεί να αναφέρεται στην ΟΦ «Ο Μίλτος», αλλά σε κάποια άλλη ΟΦ που συμφωνεί σε γένος και αριθμό και βρίσκεται σε άλλη πρόταση. Και τέλος, στο (3) βλέπουμε ότι μια λεξική ΟΦ πρέπει να είναι παντού ελεύθερη, δηλαδή δεν έχει δείκτη και δεν μπορεί να συναναφέρεται με κάποια άλλη ΟΦ (*Αρχή Γ*) (Haegeman 1994, Θεοφανοπούλου 2002).

Το συνεχώς αυξανόμενο ενδιαφέρον για τη μελέτη της Αναφοράς οφείλεται στη φύση του φαινομένου το οποίο θεωρείται ότι διέπεται από αρχές της Γενετικής Γραμματικής, ενώ ταυτόχρονα αλληλεπιδρά με διάφορους συντακτικούς, σημασιολογικούς και πραγματολογικούς παράγοντες. Είναι πλέον αποδεκτό και από τους γενετιστές γλωσσολόγους ότι η συμβολή της πραγματολογίας είναι πολύ σημαντική για την επίλυση της Αναφοράς. Τα επίπεδα της γλώσσας παραμένουν διακριτά, με την πραγματολογία να προσφέρει ένα σύνολο συμπληρωματικών επεξηγηματικών αρχών. Αυτές οι αρχές περιορίζουν την ερμηνεία ή παραγωγή ενός εκφωνήματος του οποίου η γλωσσική αναπαράσταση έχει ήδη σχεδιαστεί νοητικά (Huang 1994). Με άλλα λόγια, ενώ οι αρχές της Αναφορικής Δέσμευσης καθορίζουν σε τι δεν πρέπει να αναφέρεται μια αντωνυμία, δεν καθορίζουν παράλληλα και σε ποια ΟΦ πρέπει να αναφέρεται. Αυτή ακριβώς είναι η συνεισφορά της πραγματολογίας ως προς την επίλυση των αναφορικών σχέσεων.

Ως εκ τούτου, η Αναφορά είναι μια γλωσσική λειτουργία που συντελείται στη διεπαφή μορφοσύνταξης και πραγματολογίας, και απαιτεί μεγάλη επιδεξιότητα και ακρίβεια για να διεκπεραιωθεί με επιτυχία. Περιλαμβάνει κανόνες που ρυθμίζουν τι θεωρείται νέα ή/και παλιά πληροφορία στο διάλογο τόσο από τον ομιλητή όσο και από τον ακροατή (Huang 1994). Είναι ένα συντακτικό φαινόμενο που εμπλέκει μετακίνηση και απαιτεί την τήρηση πραγματολογικών κανόνων, όπως οι εννέα συνομιλιακές Αρχές του Grice (Surian et al. 1996, Huang 1994):

Αρχή της Ποσότητας (Maxim of Quantity)

1. Δώσε όσες πληροφορίες είναι απαραίτητες.
2. Μη δίνεις περισσότερες πληροφορίες απ' όσες είναι απαραίτητες.

Αρχή της Ποιότητας (Maxim of Quality)

1. Μη λες κάτι που πιστεύεις ότι είναι ψευδές.
2. Μη λες κάτι για το οποίο δεν έχεις αρκετές αποδείξεις.

Αρχή της Συνάφειας (Maxim of Relation)

Αυτά που λες να είναι σχετικά.

Αρχή του Τρόπου (Maxim of Manner)

1. Απόφυγε τη σκοτεινότητα στην έκφραση.
2. Απόφυγε την αμφισημία.
3. Να είσαι σύντομος.

Η επίλυση της Αναφοράς είναι η διαδικασία αναγνώρισης του σημείου αναφοράς μιας αναφορικής έκφρασης εντός του περικειμένου. Όταν είναι διαθέσιμα περισσότερα από ένα (συντακτικά και σημασιολογικά) συμβατά σημεία αναφοράς, η Αναφορά γίνεται αμφίσημη και η επίλυσή της δεν εξαρτάται αποκλειστικά από γραμματικούς περιορισμούς (Mastropavlou et al. 2014). Οι Mastropavlou et al. (2014) στηριζόμενοι στην υπάρχουσα βιβλιογραφία αναφέρουν τους εξής παράγοντες που επηρεάζουν την επίλυση της Αναφοράς:

I. Ο τύπος της αναφορικής έκφρασης¹

Η αναφορική έκφραση στα Νέα Ελληνικά μπορεί να είναι ισχυρός ή ασθενής τύπος προσωπικής αντωνυμίας (4) και (5) αντίστοιχα, ή η κενή αντωνυμία (ø) (6).

(4) Η Μαρίνα πέταξε σε *αυτόν* τη μπάλα.

(5) Η Μαρίνα *του* πέταξε τη μπάλα.

(6) ø Πέταξε τη μπάλα.

II. Η συντακτική θέση του σημείου αναφοράς

Το σημείο αναφοράς μπορεί να κατέχει θέση Υποκείμενου ή Αντικείμενου.

(7) Ο Χρήστος πήρε το αμάξι του πατέρα του. Μετά από λίγη ώρα *τον* σταμάτησε η τροχαία για έλεγχο.

(8) Η Μαρίνα πήρε το δώρο και *το* άνοιξε αμέσως.

III. Η αλληλεπίδραση ανάμεσα στον τύπο αναφοράς και τη συντακτική θέση του σημείου αναφοράς

Ο πιο μειωμένος ο τύπος (κενή αντωνυμία) δείχνει μια προτίμηση προς το πιο προεξέχον² (salient) σημείο αναφοράς (Υποκείμενο, στοιχείο που αναφέρθηκε πρώτο ή είναι θεματοποιημένο), ενώ ο ισχυρός τύπος αναφέρεται σε ένα λιγότερο προεξέχον σημείο αναφοράς (Αντικείμενο, στοιχείο που δεν είναι θεματοποιημένο), βλ. παραδείγματα (4) και (6) αντίστοιχα.

IV. Η οριστικότητα (definiteness)

---

¹ Σύμφωνα με την ιεραρχία του σημασιολογικού περιεχομένου, το εγγενές σημασιολογικό περιεχόμενο μιας λεξικής ΟΦ τείνει να είναι πιο συγκεκριμένο συγκριτικά με μια αντωνυμία, και αντίστοιχα το εγγενές σημασιολογικό περιεχόμενο μιας αντωνυμίας τείνει να είναι πιο συγκεκριμένο από το περιεχόμενο μιας κενής αντωνυμίας (ø) χωρίς φωνολογικό περιεχόμενο (Huang 1994):

(i) Ιεραρχία σημασιολογικού περιεχομένου

Λεξική ΟΦ > αντωνυμία > κενή αντωνυμία

² Εδώ ο όρος *προεξέχον*, ως μετάφραση του Αγγλικού salient, αναφέρεται στη συντακτική θέση που καταλαμβάνει το σημείο αναφοράς και όχι στην εγγύτητά του με το αντωνυμικό στοιχείο (βλ. Heim στην ενότητα 2.2).

Όταν το σημείο αναφοράς είναι οριστική ΟΦ συνήθως είναι μια οντότητα που έχει ήδη εισαχθεί στο διάλογο, δεν μεταφέρει καινούργιες πληροφορίες, είναι εύκολο να εντοπιστεί ή είναι θεματοποιημένη (σε θέση Υποκειμένου). Αντιθέτως, η αόριστη ΟΦ εισάγει ένα νέο αντικείμενο αναφοράς το οποίο συνήθως μεταφέρει καινούργιες πληροφορίες, και είναι αμφίσημη εφόσον επιδέχεται είτε ποσοδεικτική είτε αναφορική ερμηνεία.

(9) Χθες, αγόρασα ένα βιβλίο. Το βιβλίο είναι μεγάλο αλλά φαίνεται πολύ ενδιαφέρον.

Ακόμη και παιδιά τυπικής ανάπτυξης αργούν να τελειοποιήσουν πραγματολογικές πτυχές της γλώσσας, με αποτέλεσμα πολλές φορές να δυσχεραίνεται η επικοινωνία. Στη μελέτη τους οι Surian et al. (1996) αναφέρουν ότι δυσκολίες στην κατανόηση των παραβιάσεων της Αρχής της Ποσότητας παρουσίασαν εκτός από τα παιδιά με ΔΑΦ και τα τυπικά αναπτυσσόμενα παιδιά και τα παιδιά με ΕΓΔ. Λαμβάνοντας υπόψη τις δυσκολίες που αντιμετωπίζουν τα παιδιά με αυτισμό στη πραγματολογική χρήση της γλώσσας (Arnold et al. 2009, Surian et al. 1996, Marinis et al. 2013, Tsimpli et al., 2014a), αναμένεται να εμφανιστούν προβλήματα και στην επίλυση της Αναφοράς, συγκεκριμένα στις κλιτικές αντωνυμίες, στον αφηγηματικό λόγο. Οι Colle et al.(2008) υποστήριξαν ότι ενήλικες με ΔΑΦ χρησιμοποιούσαν συχνά πλήρεις ΟΦς αντί αντωνυμιών για τη διατήρηση της Αναφοράς³ (βλέπε Ενότητα 2.3, σ.21), καθώς επίσης και περισσότερες αμφίσημες κλιτικές αντωνυμίες από τους ενήλικες της ομάδας ελέγχου. Επίσης, οι Marinis et al. (2013) βρήκαν ότι σε αντίθεση με τα παιδιά τυπικής ανάπτυξης, τα παιδιά με ΔΑΦ δυσκολεύονταν περισσότερο να χρησιμοποιήσουν τις κατάλληλες αναφορικές εκφράσεις ώστε να κάνουν αντιθετική αναφορά στους χαρακτήρες μιας ιστορίας και με αυτό τον τρόπο να διευκολύνουν τον ακροατή να τους αναγνωρίσει. Κατά τους Marinis et al. (2013), αυτή η δυσκολία δεν οφείλεται μόνο σε κάποιο έλλειμμα στη Θεωρία του Νου, αλλά και σε πολλαπλά ελλείμματα σε βασικές γνωστικές διεργασίες (global-local processing).

2.2 Κλιτικές αντωνυμίες

Οι αντωνυμίες είναι μια αρκετά ευρεία κατηγορία η οποία εμπεριέχει πολλές υποκατηγορίες. Οι αντωνυμίες χρησιμοποιούνται «αντί ονόματος», δηλαδή είναι στοιχεία που αντικαθιστούν ένα όνομα/ονοματική φράση (ΟΦ) ή ακόμη και μια ολόκληρη φράση, όπως στα παραδείγματα (10) και (11) αντίστοιχα:

³Οι Arnold et al. (2009) επιβεβαιώνουν αυτή την προτίμηση για χρήση πλήρων ΟΦων αντί αντωνυμιών και στα παιδιά με ΔΑΦ.

(10) Ο Μάρκος έβγαλε τα λουλούδια από το βάζο και τα πέταξε.

(11) Η Αριάδνη έβγαλε το σκύλο βόλτα, αλλά είπε ότι δεν θα το ξανακάνει.

Στο (10) η κλιτική αντωνυμία «τα» αντικαθιστά την ΟΦ «τα λουλούδια», ενώ στην (11) η κλιτική αντωνυμία «το» αντικαθιστά τη φράση «έβγαλε το σκύλο βόλτα». Αυτή η τελευταία χρήση (αντικατάσταση ολόκληρης φράσης) των κλιτικών αντωνυμιών δεν εξετάστηκε στην παρούσα εργασία.

Υπάρχουν αρκετά είδη αντωνυμιών (αναφορικές, δεικτικές, κτητικές, αόριστες κ.α.), σε αυτή την εργασία όμως θα επικεντρωθούμε στις προσωπικές αντωνυμίες και δη στους ασθενείς τύπους που ονομάζονται και *κλιτικά* (clitics), όρος που θα χρησιμοποιείται εναλλακτικά στο εξής. Οι κλιτικές αντωνυμίες στα Νέα Ελληνικά μπορούν να εμφανιστούν μόνο σε θέση Αντικειμένου. Σε θέση Υποκειμένου δεν υπάρχουν κλιτικές αντωνυμίες, αλλά κενές αντωνυμίες (∅) (βλ. παραδείγματα 4-6, σ. 13).

Οι προσωπικές αντωνυμίες περιλαμβάνουν το πρώτο (*εγώ*), το δεύτερο (*εσύ*) και το τρίτο πρόσωπο (*αυτός, αυτή, αυτό*) κατά την παραδοσιακή γραμματική, με όλους τους κλιτούς τους τύπους (Τριανταφυλλίδης 2001). Για το τρίτο πρόσωπο χρησιμοποιείται η οριστική ή δεικτική αντωνυμία η οποία φέρει έμφαση. Οι τύποι αυτοί ονομάζονται ισχυροί (Πίνακας 2.1), ενώ οι τύποι που θα μας απασχολήσουν στη συνέχεια παρατίθενται στον Πίνακα 2.2 και ονομάζονται ασθενείς (Manrogiorgos 2010, Roussou 2015).

Πίνακας 2.1 Προσωπικές Αντωνυμίες (ισχυροί τύποι)

	Ενικός Αριθμός					Πληθυντικός Αριθμός				
	1 ^ο	2 ^ο	3 ^ο			1 ^ο	2 ^ο	3 ^ο		
			Αρσ.	Θηλ.	Ουδ.			Αρσ.	Θηλ.	Ουδ.
ΟΝ	εγώ	εσύ	αυτός	αυτή	αυτό	εμείς	εσείς	αυτοί	Αυτές	αυτά
ΓΕΝ	εμένα	εσένα	αυτού	αυτής	αυτού	εμάς	εσάς	αυτών	Αυτών	αυτών
ΑΙΤ	εμένα	εσένα	αυτόν	αυτή(ν)	αυτό	εμάς	εσάς	αυτούς	Αυτές	αυτά

Πίνακας 2.2 Προσωπικές Αντωνυμίες (ασθενείς τύποι)

	Ενικός Αριθμός					Πληθυντικός Αριθμός				
	1 ^ο	2 ^ο	3 ^ο			1 ^ο	2 ^ο	3 ^ο		
			Αρσ.	Θηλ.	Ουδ.			Αρσ.	Θηλ.	Ουδ.
ΟΝ	-	-	τος	τη	το	-	-	τοι	τες	τα
ΓΕΝ	μου	σου	του	της	του	μας	σας	τους	τους	τους
ΑΙΤ	με	σε	τον(ε)	τη(ν)(ε)	το	μας	σας	τους	τις/τες	τους

Οι ισχυροί και οι ασθενείς τύποι των αντωνυμιών διαφέρουν σε συντακτικό, σημασιολογικό, (μορφο)φωνολογικό και πραγματολογικό επίπεδο (Manrogiorgos 2010). Ωστόσο, έχουν και κάποιες ομοιότητες. Καταρχάς, εκτός από το πρόσωπο, αυτές οι αντωνυμίες κλίνονται και ως προς το γένος, την πτώση και τον αριθμό (Holdon et al. 1997). Επιπροσθέτως, και οι δύο τύποι υπόκεινται στην Αρχή Β (Principle Β) της Θεωρίας της Αναφορικής Δέσμευσης, και επομένως δεν μπορούν να συνδέονται με ένα σημείο αναφοράς που βρίσκεται στην ίδια πρόταση (ή αλλιώς στην ίδια κυβερνητική κατηγορία), όπως φαίνεται στα παραδείγματα (12) και (13):

(12) Ο Αντώνης_i έδωσε σε *αυτόν*_{j/*i} τη μπάλα.

(13) Ο Αντώνης_i *του*_{j/*i} έδωσε τη μπάλα.

Η Varlokosta (1999/2000) διερεύνησε την κατάκτηση της Αναφορικής Δέσμευσης στα Ελληνικά και συμπέρανε ότι σε αντίθεση με άλλες γλώσσες, τα τυπικά αναπτυσσόμενα ελληνόφωνα παιδιά χρησιμοποιούν σωστά την Αρχή Β από πολύ μικρή ηλικία χωρίς να κάνουν λάθη ούτε στους ισχυρούς ούτε στους ασθενείς τύπους. Επιπλέον, τα παιδιά με μητρική την Ελληνική δεν παρουσιάζουν καθυστέρηση ούτε στην κατάκτηση της Αναφοράς με χρήση ισχυρών τύπων της αντωνυμίας (όπως συμβαίνει στα Ιταλικά). Κατά τη Varlokosta, αυτό οφείλεται στο γεγονός ότι οι ισχυροί τύποι της προσωπικής αντωνυμίας είναι και δεικτικές αντωνυμίες:

(14) Πήρα *αυτή* τη τσάντα.

Ως προς τη χρήση, οι κλιτικές αντωνυμίες έχουν συναναφορική (co-referential) ή μη αναφορική (non-referential) χρήση. Στην πρώτη περίπτωση η κλιτική αντωνυμία λειτουργεί

ως αναφορικό στοιχείο που συναναφέρεται με ένα προεξέχον σημείο αναφοράς, ενώ στη δεύτερη περίπτωση η κλιτική αντωνυμία αποτελεί μέρος ιδιωματικής έκφρασης ή λειτουργεί ως κτητική κλητική αντωνυμία (Mavrogiorgos 2010), όπως στο παράδειγμα (15) και (16) αντίστοιχα:

(15) *Τα έχω πάρει με αυτή την κατάσταση!* (Ιδιωματική χρήση)

(16) *Η Φένια έχασε τα κλειδιά της.* (Κτητική κλιτική αντ.)

Οι κλιτικές αντωνυμίες (κλιτικά) έχουν συγκεκριμένη κατανομή, καθώς συμπεριφέρονται σαν προσφύματα και σχηματίζουν ένα σύμπλεγμα με το ρήμα και μπορούν να εμφανιστούν σε συγκεκριμένες μόνο θέσεις. Δεν μπορούν να εμφανιστούν σε Θ-θέσεις⁴ ή σε περιφερειακές θέσεις. Επίσης στα Ελληνικά, όπως και σε άλλες γλώσσες, οι κλιτικές αντωνυμίες προσαρτώνται ή ενσωματώνονται προσωδιακά σε ένα άλλο στοιχείο. Επειδή είναι μονοσύλλαβες λέξεις δεν σχηματίζουν πόδες, επομένως σύμφωνα με την Θεωρία του Μετρικού Τόνου δεν μπορούν να λάβουν εγγενή/λεξικό τόνο. Σύμφωνα με την Προσωδιακή Ιεραρχία, αφού δεν σχηματίζουν πόδες, δεν μπορούν επίσης να αντιστοιχιστούν σε μια προσωδιακή λέξη (prosodic word) (Mavrogiorgos 2010).

Στη γραμματική των Holton, Mackridge και Φιλιππάκη-Warburton (1999, 2007) γίνεται λόγος για αντωνυμίες (pronouns) και προσδιοριστές (determiners). Οι κλιτικές αντωνυμίες 3^{ου} προσώπου που παρατίθενται και στον Πίνακα 2.2, ωστόσο, συμπίπτουν με τα οριστικά άρθρα. Αυτό παρατηρείται τόσο στα Ελληνικά όσο και στις Ρομανικές γλώσσες, όπου υπάρχουν φαινόμενα όπως ο κλιτικός αναδιπλασιασμός και η αριστερή εκτόπιση. Σύμφωνα με την Anagnostopoulou (1999), αυτή η σύμπτωση δεν είναι καθόλου τυχαία διότι επιτρέπει στα κλιτικά να λειτουργούν ως *τελεστές θέματος* (topic-operator) εφόσον φέρουν εγγενώς ιδιότητες τελεστή.

Οι Varlokosta et al.(2014), σε μια επισκόπηση της τρέχουσας βιβλιογραφίας για τις κλιτικές αντωνυμίες αντικειμένου στη Νέα Ελληνική επισημαίνουν ενδείξεις για πρόωμη κατάκτηση των κλιτικών, ήδη από την ηλικία των 2;0 και τα χαμηλά ποσοστά παράλειψης κλιτικών σε δεδομένα αυθόρμητου λόγου. Αποτελέσματα ερευνών με δραστηριότητες εκμαίευσης δείχνουν ότι τα παιδιά μετά την ηλικία των 5;0 έχουν κατακτήσει και χρησιμοποιούν σωστά τα κλιτικά αντικειμένου, τα μόνα κλιτικά στη Νέα Ελληνική.

---

⁴ Θ-θέση είναι μια θέση στην οποία αποδίδεται ένας θεματικός ρόλος στην ΟΦ που εμφανίζεται εκεί. Για παράδειγμα, ο θεματικός ρόλος του *Δράστη* στο Υποκείμενο ενός μεταβατικού ρήματος.

Σε αντίθεση με τα ανωτέρω, οι Terzi et al. (2012), αναφέρουν έρευνες για την κατάκτηση των αντωνυμιών από ελληνόφωνα παιδιά με ΕΓΔ σύμφωνα με τις οποίες οι δυσκολίες παρουσιάζονται κυρίως στα κλιτικά και όχι στους ισχυρούς τύπους της αντωνυμίας, τόσο στην παραγωγή όσο και την κατανόηση. Σε ακόμη πιο πρόσφατες έρευνες, οι Terzi et al. (2014, 2016) αναφέρουν ότι τα παιδιά με αυτισμό υψηλής λειτουργικότητας είχαν χειρότερη επίδοση από τα συνομήλικα παιδιά τυπικής ανάπτυξης σε δραστηριότητες εκμαίευσης απλών κλιτικών στην κατανόηση και ιδίως στην παραγωγή. Οι Terzi et al. (2014) αναφέρουν ότι στην κατανόηση, τα παιδιά με ΔΑΦ αντέστρεφαν τους θεματικούς ρόλους των δύο συμμετεχόντων/ΟΦων της πρότασης. Στην παραγωγή απλών κλιτικών, τα παιδιά είτε χρησιμοποιούσαν ΟΦς αντί της κατάλληλης κλιτικής αντωνυμίας είτε παράλειπαν τελείως το αντικείμενο. Σε συνέχεια αυτής της μελέτης, οι Terzi et al. (2016) επιβεβαιώνουν τα ευρήματα που αναδεικνύουν ως κυρίαρχο λάθος στις δραστηριότητες παραγωγής την αντικατάσταση της κλιτικής αντωνυμίας (αναμενόμενη απάντηση) από πλήρη ΟΦ. Οι ερευνητές υποστηρίζουν ότι αυτό μπορεί να οφείλεται στην άγνοια της *Συνθήκης Προεξέχουσας Φύσης*⁵ (*Prominence Condition*) (Heim 1982), σύμφωνα με την οποία ένα κλιτικό μπορεί να χρησιμοποιηθεί για αναφορά σε μια προεξέχουσα οντότητα στο διάλογο που προηγείται, δηλαδή στην ΟΦ που αναφέρθηκε τελευταία. Εναλλακτικά, τα παιδιά με ΔΑΦ ενδέχεται να δυσκολεύονται να διακρίνουν ποιες είναι οι προεξέχουσες οντότητες στο διάλογο. Και στις δύο περιπτώσεις, κατά τους ερευνητές, η δυσκολία των παιδιών με ΔΑΦ στην παραγωγή κλιτικών έγκειται στο επίπεδο της συνομιλίας (discourse), ή αλλιώς, στη διεπαφή της μορφοσύνταξης με την πραγματολογία. Τα παραπάνω συμπεράσματα έχουν προκύψει μέσα από διαδικασίες δομημένων πειραμάτων. Δημιουργούν, ως εκ τούτου, το εύλογο ερώτημα κατά πόσον παρατηρούνται παρόμοια (μικρά) ελλείμματα και στον προφορικό λόγο/αφήγηση.

2.3 Αφηγηματικός Λόγος

Με την αφήγηση, προφορική ή γραπτή, ένα άτομο μεταφέρει πληροφορίες, εκφράζει την άποψή του ή τα συναισθήματά του, περιγράφει γεγονότα, επικοινωνεί τις ανάγκες του ή απλώς συναναστρέφεται με τους άλλους. Για να επιτευχθεί η επικοινωνία θα πρέπει να τηρούνται κάποιες προϋποθέσεις: ο ομιλητής και ο ακροατής θα πρέπει να κατέχουν το γραμματικό σύστημα της γλώσσας στην οποία λαμβάνει χώρα η επικοινωνία και να τηρούν

---

⁵Δική μου μετάφραση.

και οι δύο κάποιες επικοινωνιακές αρχές, όπως αυτές που αναφέρονται στη θεωρία των συνομιλιακών υπονοημάτων του Grice και παρατέθηκαν ανωτέρω. Για παράδειγμα, οι συνομιλητές οφείλουν να τηρούν την αρχή της *Ποσότητας*: «Κάνε τη συνεισφορά σου στο διάλογο όσο πληροφοριακή χρειάζεται στο συγκεκριμένο περιεχόμενο και μη δίνεις περισσότερες πληροφορίες» (Huang 1994). Για την τήρηση αυτών των επικοινωνιακών αρχών (*maxims*) απαιτείται μια ευχέρεια στις πραγματολογικές πτυχές της γλώσσας και τη Θεωρία του Νου.

Κατά την προφορική αφήγηση, ο ομιλητής καλείται να παρουσιάσει χωρίς αμφισημίες μια «ιστορία» με έναν ή περισσότερους κεντρικούς χαρακτήρες στον ακροατή. Η Αναφορά παίζει καθοριστικό ρόλο στη συνοχή και συνεκτικότητα του αφηγηματικού λόγου καθώς συμβάλλει στη ρύθμιση της πληροφοριακής ροής όσον αφορά το τι θεωρείται νέα ή παλιά πληροφορία και στη διατήρηση του θέματος. Ο ομιλητής επιλέγει μια αναφορική έκφραση με βάση τις υποθέσεις που κάνει σχετικά με το βαθμό στον οποίο ο ακροατής γνωρίζει ή όχι τις αναφερόμενες οντότητες. Κακός υπολογισμός ή άγνοια της ανάγκης να γίνουν αυτές οι υποθέσεις μπορεί να διαταράξει το ρυθμό της αφήγησης και να προκαλέσει ακόμη και κατάρρευση της επικοινωνίας. Με τη Θεωρία του Νου το άτομο διαθέτει τη γνωστική ικανότητα να αναπαριστά το περιεχόμενο των νοητικών καταστάσεων, όπως συναισθήματα, σκέψεις, προσδοκίες και επιθυμίες του εαυτού του και άλλων ατόμων. Βάσει αυτής της αναπαράστασης ερμηνεύει και εξηγεί συμπεριφορές, καθώς οι νοητικές καταστάσεις είναι εκείνες πουροδοτούν την εκάστοτε συμπεριφορά (Teufel, Fletcher & Davis, 2010).

Η σωστή χρήση των αναφορικών εκφράσεων προϋποθέτει ότι ο ομιλητής είναι σε θέση να κατανοήσει την οπτική του ακροατή. Για να επιτευχθεί αυτό, ο ομιλητής δεν θα πρέπει να παρουσιάζει ελλείμματα στη Θεωρία του Νου (Theory of Mind) και την Εκτελεστική λειτουργία (Executive function) όσον αφορά το σχεδιασμό και την οργάνωση (Marinis et al. 2013).

Το συνεχές της αναφοράς στην αφήγηση ιστορίας περιλαμβάνει τις εξής τρεις βασικές λειτουργίες: (α) *εισαγωγή* χαρακτήρων αφήγησης (introduction) η οποία επιτυγχάνεται, ως επί το πλείστον, με τη χρήση αόριστων ονοματικών φράσεων, (β) *επανεισαγωγή* χαρακτήρων (reintroduction) η οποία επιτυγχάνεται κυρίως με τη χρήση οριστικών ονοματικών φράσεων και (γ) *διατήρηση* χαρακτήρων (maintenance) η οποία

επιτυγχάνεται κυρίως με αντωνυμίες (ισχυρούς και ασθενείς τύπους) και κενούς τύπους (Strömquist & Verhoeven 2010, Tsimpli et al. 2014b, Aksu-Koc & Nicolopoulou 2015).

Ένα άτομο που ανήκει στον τυπικό πληθυσμό και εκτίθεται σε επαρκή περιβαλλοντικά ερεθίσματα κατακτά τη μητρική του γλώσσα χωρίς δυσκολία ή ιδιαίτερη διδαχή. Κάποιες πιο δύσκολες δομές του γλωσσικού συστήματος της εκάστοτε γλώσσας, όπως η παθητική σύνταξη στην Ελληνική, ενδέχεται να κατακτώνται αργότερα στην παιδική ηλικία (Terzi et al., 2014). Η ικανότητα αφήγησης αποτελεί ένα από τα ορόσημα της ύστερης γλωσσικής κατάκτησης (Strömquist & Verhoeven 2010). Μέχρι και τη νηπιακή ηλικία, τα παιδιά τυπικής ανάπτυξης μπορούν να συνδυάσουν προτάσεις ή φράσεις με αποτέλεσμα τη δόμηση αφηγήσεων με καλοσχηματισμένες ακολουθίες γεγονότων, αλλά μπορούν ακόμη να εκφράζουν διαφορετικές προοπτικές σχετικά με τα γεγονότα. Κατά τη σχολική ηλικία, η αφήγηση βελτιώνεται καθώς υιοθετούνται πιο εκλεπτυσμένες στρατηγικές αναφοράς. Για παράδειγμα, οι Strömquist & Verhoeven (2010) αναφέρουν έρευνες στις οποίες χρησιμοποιήθηκε το *Frog Story* για την εκμείωση αφηγηματικού λόγου. Οι μικρότεροι σε ηλικία συμμετέχοντες χρησιμοποιούσαν κλιτικές αντωνυμίες τρίτου προσώπου για να κάνουν αναφορά στον πρωταγωνιστή καθόλη τη διάρκεια της ιστορίας, ενώ οι μεγαλύτεροι χρησιμοποιούσαν ονοματικές φράσεις για επανεισαγωγή χαρακτήρων και αντωνυμίες για διατήρηση της αναφοράς σε αυτούς τους χαρακτήρες.

Όσον αφορά ειδικά τον ελληνόφωνο πληθυσμό, οι Tsimpli et al. (2014b) παρουσίασαν δεδομένα από ένα μεγάλο δείγμα παιδιών χωρίς διαταραχές σχετικά με την ανάπτυξη της λειτουργίας της Αναφοράς στην αφήγηση. Τα αποτελέσματα έδειξαν ότι πρώτα κατακτάται η λειτουργία της διατήρησης⁶ και έπειτα η λειτουργία της εισαγωγής χαρακτήρων. Σύμφωνα με τους ερευνητές, αυτή η καθυστέρηση είναι πιθανό να οφείλεται στη σύνθετη σημασιολογική/πραγματολογική φύση των αόριστων ΟΦων (ΟΦς με αόριστο άρθρο) που χρησιμοποιούνται, κατά κύριο λόγο, για την εισαγωγή χαρακτήρων στην αφήγηση. Επιπροσθέτως, όσον αφορά τη διατήρηση η έρευνα αυτή κατέδειξε ότι η χρήση αντωνυμικών τύπων είναι πιο απαιτητική από τη χρήση οριστικών ΟΦ, διότι η πρώτη προϋποθέτει προχωρημένες πραγματολογικές δεξιότητες για την επίλυση της Αναφοράς.

Όσον αφορά τη Νέα Ελληνική, αόριστη ή οριστική ΟΦ χρησιμοποιείται όταν το αντικείμενο αναφοράς δεν είναι προσβάσιμο ή γνωστό, ενώ σε αντίθετη περίπτωση συχνά χρησιμοποιούνται αντωνυμίες, ορατές ή κενές (Anagnostopoulou 1997, Stamouli 2012,

---

⁶ Το γεγονός ότι η διατήρηση είναι η πρώτη αναφορική λειτουργία που κατακτάται από τα ελληνόφωνα παιδιά επιβεβαιώνεται και από τους Aksu-Koc & Nicolopoulou (2015) που εξέτασαν παιδιά παρόμοιων ηλικιών.

Mastropavliou et al. 2014). Μελέτες που εκπονήθηκαν σε διάφορες γλώσσες έδειξαν ότι η επιλογή των κατάλληλων αναφορικών εκφράσεων στην αφήγηση, επιτυγχάνεται σχετικά αργά, περίπου στα 9-10 έτη (Stamouli 2012, Novogrodsky 2013, Tsimpli 2014a). Ωστόσο, στα ελληνόφωνα παιδιά η σωστή παραγωγή αναφορικών εκφράσεων στην αφήγηση μπορεί να ανάγεται ακόμη και στην ηλικία των 3-4 ετών (Aksu-Koc & Nicolopoulou 2015). Πιο συγκεκριμένα, οι Aksu-Koc & Nicolopoulou μελέτησαν αγγλόφωνους, ελληνόφωνους και τουρκόφωνους ομιλητές και σημείωσαν ότι η σειρά κατάκτησης των βασικών αναφορικών λειτουργιών, που προαναφέρθηκαν, σ' αυτές τις γλώσσες είναι αρχικά η διατήρηση, έπειτα η επανεισαγωγή και τέλος η εισαγωγή χαρακτήρων. Τα παιδιά με μητρική γλώσσα την Ελληνική χρησιμοποιούν εξίσου για την επανεισαγωγή αντωνυμίες και οριστικές ονοματικές φράσεις, ενώ για τη διατήρηση χρησιμοποιούν περισσότερες αντωνυμίες ήδη από την ηλικία των 3;0. Τέλος, τα ελληνόφωνα παιδιά 3;0, 4;0, και 5;0 είχαν καλύτερη επίδοση σε σύγκριση με συνομήλικα αγγλόφωνα και τουρκόφωνα παιδιά στην εισαγωγή και επανεισαγωγή χαρακτήρων στην αφήγηση, ενώ παρόμοια, για όλες τις γλώσσες που εξετάστηκαν, ήταν η επίδοση στη λειτουργία της διατήρησης χαρακτήρων. Κατά τους ερευνητές η καλύτερη επίδοση των ελληνόφωνων συμμετεχόντων στις λειτουργίες της εισαγωγής και της επανεισαγωγής οφείλεται στη δομή της γλώσσας. Πιο συγκεκριμένα, η Ελληνική προσφέρει τις περισσότερες πληροφορίες (πλούσια μορφολογία και διάκριση αόριστων/οριστικών ονοματικών φράσεων) στο επίπεδο της φράσης σε σχέση τόσο με την Αγγλική όσο και με την Τουρκική, και διευκολύνει τους φυσικούς ομιλητές.

Στην παρούσα εργασία, εστιάζοντας στην παραγωγή κλιτικών αντωνυμιών (κυρίως κλιτικών αντικειμένου) στη δομημένη προφορική αφήγηση ιστορίας, θα εξετάσουμε τη λειτουργία της διατήρησης χαρακτήρων σε τυπικό και μη τυπικό (ΔΑΦ) ελληνόφωνο πληθυσμό πρώτης σχολικής ηλικίας.

2.3.1 Χρήση κλιτικών αντωνυμιών στον αφηγηματικό λόγο

Στη Νέα Ελληνική χρησιμοποιούνται ευρέως οι κλιτικές αντωνυμίες σε θέση αντικειμένου και εμφανίζονται υποχρεωτικά πριν (προκλιτικά) ή μετά (εγκλιτικά) από το ρήμα ανάλογα με την παρεμφατικότητα του ρήματος (Mavrogiorgos 2010):

(17) Η Ελένη <i>το</i> πήρε.	(Οριστική)
(18) Ο Μάριος ήθελε να <i>τους</i> δει.	(Υποτακτική)
(19) Άνοιξέ <i>το</i> !	(Προστακτική)
(20) Ανοίγοντάς <i>το</i> είδα ότι...	(Γερούνδιο)

Αυτές οι κλιτικές αντωνυμίες αντικαθιστούν μια ονοματική φράση που έχει ήδη εισαχθεί στο διάλογο, αναφέρονται δηλαδή σε γνωστές οντότητες και δεν μεταφέρουν καινούργιες πληροφορίες (Anagnostopoulou 1997, Holdon et al. 1997).

Η πρόσφατη έρευνα των Tsimpli et al. (2014b) εξέτασε τη γλωσσική δομή και την ποιότητα της αφήγησης εστιάζοντας στις λειτουργίες της Αναφοράς σε ένα μεγάλο δείγμα παιδιών τυπικής ανάπτυξης (n=96). Οι ερευνητές κατέληξαν ότι για τα ελληνόφωνα παιδιά η ηλικία των 4;6 φαίνεται να είναι κρίσιμη για την ανάπτυξη της αφήγησης, αφού πολλές γλωσσικές μεταβλητές που σχετίζονται με αυτή εμφανίζονται σε αυτή την ηλικία.

Μια πτυχιακή με τα ίδια ερευνητικά δεδομένα που αναλύονται στην παρούσα εργασία (απομαγνητοφωνημένες αφηγήσεις παιδιών με ΔΑΦ και τυπικά αναπτυσσόμενων παιδιών) που εκπονήθηκε στο Τμήμα Λογοθεραπείας, έδειξε ότι στη θέση Υποκειμένου τα ελληνόφωνα παιδιά με ΔΑΦ είχαν μια τάση για υπερβολική εξειδίκευση (overspecification) με χρήση πλήρων ονοματικών φράσεων αντί αντωνυμιών ή κενών υποκειμένων, επιβεβαιώνοντας τα αποτελέσματα των Arnold et al. (2009) και Colle et al. (2008) (Γραμματικού & Καράμαλη 2015).

Εκτός από τις απλές κλιτικές αντωνυμίες (κλιτικά αντικείμενου), κατά την προφορική αφήγηση, είναι πιθανό να χρησιμοποιηθούν κι άλλες δομές που περιλαμβάνουν μια κλιτική αντωνυμία. Τέτοιες δομές στη Νέα Ελληνική είναι ο κλιτικός αναδιπλασιασμός (clitic doubling) και η αριστερή εκτόπιση (clitic left dislocation), παράδειγμα (21) και (22) & (23) αντίστοιχα:

(21) Η Ελένη *την_i* έφτιαξε *την τούρτα_i*.

(22) *Τον Μανώλη_i* *(*τον_i*) είδαμε στο πλοίο σήμερα το πρωί.

(23) Τα μήλα_i είπε ότι *(*τα_i*) αγόρασε η Μυρτώ.

Ο κλιτικός αναδιπλασιασμός (βλέπε 4.3.2, για περισσότερες πληροφορίες) διαφέρει από την αριστερή εκτόπιση (βλέπε 4.3.3, για περισσότερες πληροφορίες) σε κάποια σημεία, όπως τα εξής: (α) δεν συνυπάρχουν υποχρεωτικά σε μια γλώσσα, αν και αυτό μπορεί να συμβεί, όπως στη Νέα Ελληνική και (β) στον κλιτικό αναδιπλασιασμό μπορεί να διπλασιαστεί μόνο μια ΟΦ, ενώ στην αριστερή εκτόπιση μπορεί να εκτοπιστεί και μέγιστη φράση, όπως στο παράδειγμα (23) (Anagnostopoulou 2005). Υπάρχει μια διάσταση απόψεων και ένας συνεχής ερευνητικός διάλογος σχετικά με τον τρόπο με τον οποίο εμφανίζονται αυτά τα

φαινόμενα στην επιφανειακή δομή. Σε κάθε περίπτωση όμως, είναι γενικά παραδεκτό ότι αποτελούν πιο σύνθετες δομές από τα απλά κλιτικά αντικείμενα.

Οι δομές αυτές είναι πιο σύνθετες συντακτικά και μαρκαρισμένες (Anagnostopoulou 1997, Terzi et al. 2016), επομένως θα μπορούσαμε να κάνουμε την υπόθεση ότι αναμένεται να εμφανίζονται στον αφηγηματικό λόγο λιγότερο συχνά συγκριτικά με τα κλιτικά αντικείμενα. Αυτό επιβεβαιώνεται από το δείγμα παιδικού λόγου που εξετάστηκε σε αυτή την εργασία. Παρά την αυξημένη συντακτική πολυπλοκότητα, οι δομές αυτές αποκλείουν μια αμφίσημη ανάγνωση του κλιτικού και καταστέλλουν την ερμηνεία της ονοματικής φράσης με οριστικό άρθρο (Determiner Phrase [DP]) ως φέρουσα καινούργιες πληροφορίες (Anagnostopoulou 1997).

Όπως αναφέρθηκε ανωτέρω, οι Terzi et al. (2016) σε πρόσφατη έρευνα ανέλυσαν μεταξύ άλλων τα λάθη που έκαναν παιδιά με αυτισμό στην κατανόηση και παραγωγή των κλιτικών αντικείμενα μέσα από δομημένες δοκιμασίες. Τα αποτελέσματα αυτά, όπως και άλλων σχετικών ή παρεμφερών μελετών για τα κλιτικά σε μη τυπικούς πληθυσμούς, θα πρέπει να λαμβάνονται υπόψη με ιδιαίτερη προσοχή, εφόσον τόσο οι μη τυπικοί πληθυσμοί όσο και οι πειραματικές δραστηριότητες μπορεί να διαφέρουν πολύ από μελέτη σε μελέτη.

Στην παρούσα εργασία αναλύεται δομημένος προφορικός αφηγηματικός λόγος. Αυτό το γλωσσικό δείγμα είναι αρκετά διαφορετικό από το δείγμα που λαμβάνεται από δραστηριότητες εκμείευσης στην κατανόηση και παραγωγή συγκεκριμένων δομών, πόσο μάλλον όταν τα γλωσσικά φαινόμενα που εξετάζονται βρίσκονται στη διεπαφή σύνταξης και πραγματολογίας, όπως η Αναφορά.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 3

Μεθοδολογία

3.1 Συμμετέχοντες

Τα πειραματικά δεδομένα που αναλύθηκαν σε αυτή την έρευνα συλλέχθηκαν από 20 ελληνόφωνα παιδιά με ΔΑΦ υψηλής λειτουργικότητας με φυσιολογικό γλωσσικό επίπεδο και 20 ελληνόφωνα παιδιά τυπικής ανάπτυξης (ομάδα ελέγχου). Είναι τα ίδια παιδιά που εξετάστηκαν και από τους Terzi et al. (2016)⁷. Ο μέσος όρος ηλικίας των παιδιών με ΔΑΦ υψηλής λειτουργικότητας είναι τα 6;11 έτη με τυπική απόκλιση 13,9 μήνες. Ομοίως, στα παιδιά τυπικής ανάπτυξης ο μέσος όρος ηλικίας είναι τα 6;7 έτη με τυπική απόκλιση 11,5 μήνες. Στην πρώτη ομάδα 17 από τους συμμετέχοντες ήταν αγόρια και 3 κορίτσια, ενώ στην ομάδα ελέγχου 8 αγόρια και 12 κορίτσια. Η διάγνωση των παιδιών με ΔΑΦ βασίστηκε στα κλινικά κριτήρια του ταξινομικού συστήματος DSM-IV-TR και επιβεβαιώθηκε με τη χρήση του διαγνωστικού εργαλείου Autism Diagnostic Observation Schedule – ADOS (Lord et al., 2000). Η συλλογή των δεδομένων από τα παιδιά με ΔΑΦ υψηλής λειτουργικότητας έγινε σε ιδιωτικά γραφεία λογοθεραπείας στην Πάτρα και την Αθήνα που εξειδικεύονται στις ΔΑΦ, ενώ η συλλογή των δεδομένων από τα παιδιά τυπικής ανάπτυξης έγινε σε δημόσια σχολεία της Πάτρας.

3.2 Πειραματική διαδικασία

Η αφηγηματική ικανότητα των συμμετεχόντων αξιολογήθηκε μέσω της εικονογραφημένης 24-σελίδης ιστορίας «Βάτραχε, πού είσαι;» (*Frog, where are you?*, Mayer 1969) στην οποία οι δύο πρωταγωνιστές, ένα αγόρι και ο σκύλος του, ψάχνουν το βάτραχο που έφυγε (βλ. Παράρτημα). Η ιστορία παρουσιάστηκε με τη μέθοδο του βιβλίου (booklet method), με κάθε σελίδα να έχει μία εικόνα τις ιστορίας, ενώ σε κάποιες περιπτώσεις μία εικόνα εκτεινόταν σε δύο σελίδες. Τα γεγονότα εξελίσσονται σε διαφορετικά περιβάλλοντα, δηλ., μέσα σε ένα δωμάτιο, σε εξωτερικό χώρο, σε ένα δάσος κλπ, ενώ εισάγονται σταδιακά και δευτερεύοντες χαρακτήρες. Ο αφηγητής καλείται να κρατήσει την αφηγηματική συνέχεια περιγράφοντας τις διαδοχικές εικόνες της ιστορίας. Η απουσία κειμένου προσφέρει τη δυνατότητα δημιουργικής και πρωτότυπης προφορικής αφήγησης και γι' αυτό το λόγο η ιστορία αυτή

---

⁷ Τα δεδομένα σχετικά με την επιλογή των συμμετεχόντων προέρχονται από αυτή την έρευνα.

έχει χρησιμοποιηθεί για την εκμείωση αυθόρμητης αφήγησης σε παιδιά με ή χωρίς γλωσσικές διαταραχές (Strömqvist & Verhoeven 2010). Η προφορική αφήγηση, ακόμη και η δομημένη όπως η εν λόγω ιστορία, είναι μια πολύ απαιτητική διαδικασία που απαιτεί την τήρηση της χρονικής αλληλουχίας των γεγονότων, σωστή αναφορά (εισαγωγή, διατήρηση, επανεισαγωγή) στους συμμετέχοντες για την άρση της αμφισημίας, την εξαγωγή σωστών συμπερασμάτων σχετικά με τους χαρακτήρες, τις σκέψεις τους, τα συναισθήματα και τα κίνητρά τους και τον τρόπο με τον οποίο αυτά πιθανώς να μεταβάλλονται στη ροή της ιστορίας.

Η δραστηριότητα αυτή αν και ευχάριστη και φαινομενικά εύκολη, είναι αρκετά σύνθετη και απαιτητική, και επηρεάζεται από πολλούς γνωστικούς και πολιτιστικούς παράγοντες. Αντίθετα με την προφορική προσωπική αφήγηση, η δομημένη αφήγηση βάσει εικόνων, όπως το *Frog Story*, δεν αφορά συγκεκριμένες πραγματικές εμπειρίες. Οποιαδήποτε επικοινωνιακή πράξη αφορά τους χαρακτήρες και τις ενέργειές τους προϋποθέτει ότι συγκεκριμένες πτυχές του μυθιστορηματικού κόσμου είναι κοινές μεταξύ του αποστολέα και του δέκτη. Προϋποθέτει ευελιξία στη Θεωρία του Νου, με άλλα λόγια να έχει το παιδί την ικανότητα να επεξεργάζεται και να κατανοεί νοητικές καταστάσεις, όπως σκέψεις, πεποιθήσεις, προθέσεις, προσδοκίες, συναισθήματα, αντιλήψεις και επιθυμίες του εαυτού και των άλλων. Το *Frog Story* είναι ουσιαστικά μια δραστηριότητα αφήγησης ιστορίας (story telling), δεδομένου ότι ο δημιουργός της, ο Mercer Mayer είπε την ιστορία μέσω εικόνων χωρίς κείμενο και αυτό που καλείται να κάνει ο εξεταζόμενος είναι να την επαναφηγηθεί χρησιμοποιώντας λέξεις (Strömqvist & Verhoeven 2010).

Τα δεδομένα που αναλύθηκαν σε αυτή την εργασία συλλέχθηκαν με τον εξής τρόπο. Ο ερευνητής παρουσίασε το βιβλίο στο κάθε παιδί ξεχωριστά δίνοντάς του τις ακόλουθες οδηγίες: «Εδώ είναι μια ιστορία για ένα αγόρι, ένα βάτραχο και ένα σκύλο. Θέλω να δεις τις εικόνες και στη συνέχεια θέλω να μου πεις την ιστορία καθώς θα βλέπεις τις εικόνες». Κατά τη διάρκεια της αφηγηματικής διαδικασίας, ζητήθηκε από τον εξεταζόμενο να μεταφέρει με τη μεγαλύτερη δυνατή ακρίβεια την εξέλιξη των δρώμενων στον εξεταστή που δεν είχε οπτική πρόσβαση στις εικόνες της ιστορίας.

Οι αφηγήσεις των παιδιών ηχογραφήθηκαν προκειμένου να γίνει φωνητική μεταγραφή και στη συνέχεια επεξεργασία διάφορων γλωσσικών μεταβλητών. Η μεταγραφή έγινε από δύο τελειόφοιτες φοιτήτριες του Τμήματος Λογοθεραπείας, την Γραμματικού Χρυσούλα και την Καράμαλη Γεωργία, στο πλαίσιο της εκπόνησης της πτυχιακής τους εργασίας. Χρησιμοποιήθηκε το σύστημα μεταγραφής του σώματος κειμένων παιδικής γλώσσας CHILDES, προκειμένου τα μεταγραμμένα κείμενα να ενσωματωθούν σε αυτό.

3.3 Προκαταρκτική Αξιολόγηση

3.3.1 Λεκτικές, μη λεκτικές και μνημονικές ικανότητες

Όπως αναφέρθηκε ήδη, οι συμμετέχοντες της παρούσας εργασίας είναι τα ίδια άτομα που εξετάστηκαν από τους Terzi, Marinis και Francis (2016). Αυτοί οι ερευνητές στο άρθρο τους αναφέρουν λεπτομερώς τις κλίμακες αξιολόγησης που χρησιμοποιήθηκαν για να αντιστοιχιστεί (match) το δείγμα των πληθυσμών (ΔΑΦ και παιδιά τυπικής ανάπτυξης περί τα 6;0 έτη) που συμμετείχαν στην έρευνα ως προς τις λεκτικές και μη λεκτικές ικανότητες. Οι μη λεκτικές ικανότητες των δύο ομάδων αξιολογήθηκαν με το *Raven's Coloured Matrices Test*, οι λεκτικές-γραμματικές ικανότητες των παιδιών μέσω της μορφοσυντακτικής υποκλίμακας της διαγνωστικής δοκιμασίας *Diagnostic Test of Verbal Intelligence – DVIQ*. Επίσης, η εκτίμηση των λεκτικών – λεξιλογικών ικανοτήτων έγινε μέσω της χορήγησης της προσαρμοσμένης στα Ελληνικά δοκιμασίας προσληπτικού λεξιλογίου *Peabody Picture Vocabulary Test – PPVT* (Simos, Sideridis, Protopapas, & Mouzaki, 2011). Τέλος, η μνημονική ικανότητα της λειτουργίας της ενεργού μνήμης αξιολογήθηκε με τη δοκιμασία ακουστικού εύρους και της προσαρμοσμένης στα Ελληνικά (Chrysochoou, Masoura, & Alloway, 2013) δοκιμασίας οπισθόδρομης ανάκλησης ψηφίων (Pickering & Gathercole, 2001).

Στον Πίνακα 3.1, παρατίθενται συνοπτικά τα χαρακτηριστικά των λεκτικών, μη λεκτικών και μνημονικών ικανοτήτων των δύο ομάδων (Terzi et al. 2016). Συγκεκριμένα, οι δύο ομάδες δεν διέφεραν σημαντικά στατιστικώς ως προς τις γραμματικές ικανότητες DVIQ ($p = 0.357$), ως προς το προσληπτικό λεξιλόγιο PPVT ($p = 0.958$) και ως προς τις μνημονικές ικανότητες (listening span raw score: $p = 0.876$, listening span: $p = 0.833$, backwards digit span raw score: $p = 0.771$, backwards digit span: $p = 0.514$). Ωστόσο, παρουσιάστηκε στατιστικώς σημαντική διαφορά στις μη λεκτικές ικανότητες όπως αυτές μετρήθηκαν με το *Raven's Coloured Matrices Test* ($p = 0.044$), με την ομάδα των παιδιών με αυτισμό υψηλής λειτουργικότητας να εμφανίζει υψηλότερη επίδοση σε σύγκριση με την ομάδα τυπικής ανάπτυξης. Ωστόσο, όπως αναφέρουν οι Terzi et al. (2016) αυτή η διαφορά προέκυπτε λόγω της βαθμολογίας ενός παιδιού. Μόλις αυτό το παιδί αφαιρέθηκε, και αντίστοιχα αφαιρέθηκε και ένα παιδί από την ομάδα ελέγχου, δεν παρουσιάστηκε ούτε σε αυτή τη δοκιμασία στατιστικώς σημαντική διαφορά ανάμεσα στις δύο ομάδες.

Πίνακας 3.1 Λεκτικές, Μη λεκτικές & Μνημονικές Ικανότητες Συμμετεχόντων

Δοκιμασίες	ΔΑΦ		Ομάδα Ελέγχου		Τιμή p
	Μέσος Όρος	Τυπική Απόκλιση	Μέσος Όρος	Τυπική Απόκλιση	
RAVEN	104.8	18.2	95.5	7.9	p< .05
DVIQ	20.8	2.3	21.4	2.1	p> .01
PPVT	92.9	14.9	93.1	14.7	p > .01
Listening Span 1	4.6	4.06	4.8	4.02	p > .01
Listening Span 2	0.75	0.72	0.8	0.77	p > .01
Backwards Digit Span 1	7.9	5.9	8.4	3.5	p > .01
Backwards Digit Span 2	2.2	1.23	2.4	0.59	p > .01

3.4 Γλωσσικές μεταβλητές

Στην παρούσα εργασία επιλέξαμε να εξετάσουμε τις κλιτικές προσωπικές αντωνυμίες που εντοπίστηκαν στις απομαγνητοφωνημένες αφηγήσεις 20 παιδιών με ΔΑΦ και 20 παιδιών τυπικής ανάπτυξης στην πρώτη σχολική ηλικία.

Καταρχήν, οι κλιτικές αντωνυμίες εντοπίστηκαν στα κείμενα και χαρακτηρίστηκαν είτε σωστές είτε εσφαλμένες ως προς την επίλυση της Αναφοράς. Οι εσφαλμένες κλιτικές αντωνυμίες είχαν είτε αμφίσημη Αναφορά είτε ήταν λανθασμένες σε γραμματικό επίπεδο (μορφοσυντακτικά). Και στις δύο ομάδες (ΔΑΦ, ομάδα ελέγχου) κυριάρχησαν οι εσφαλμένες κλιτικές αντωνυμίες λόγω αμφισημίας. Στα (24) και (25) δίνονται παραδείγματα για την αμφισημία και το γραμματικό λάθος αντίστοιχα:

(24) #Ο Ηλίας και ο Άγγελος πήγαν στη σχολή. Μόλις τον είδε η Βασιλική τον χαιρέτησε.

(25) *Η κατσαρόλα ήταν βρώμκη, αλλά η Ευαγγελία δεν το έπλυνε.

Η πρόταση (24) δεν είναι συντακτικά αντιγραμματική, αλλά σημασιολογικά δεν είναι ορθή, αφού το κλιτικό «τον» θα μπορούσε να αναφέρεται είτε στον «Ηλία» είτε στον «Άγγελο». Αυτή η αμφισημία μπορεί να επιλύεται από υπονοήματα που ίσως είναι διαθέσιμα στους ομιλητές (π.χ., η Βασιλική κάνει παρέα μόνο με τον Ηλία, ενώ με τον Άγγελο δεν γνωρίζονται), αλλά το γλωσσικό περιεχόμενο δεν παρέχει επαρκείς πληροφορίες για την επιτυχημένη επίλυση της Αναφοράς. Η (25) είναι αντιγραμματική πρόταση, εφόσον η κλητική αντωνυμία δεν συμφωνεί σε γένος με το σημείο αναφοράς.

Οι επιτυχείς κλιτικές αντωνυμίες ως προς την επίλυση της Αναφοράς κατηγοριοποιήθηκαν με αναλυτικό τρόπο. Με βάση τη μορφοσυντακτική πολυπλοκότητα, εξετάσαμε τις δομές αριστερής εκτόπισης (Clitic Left Dislocation) και κλιτικού αναδιπλασιασμού (Clitic Doubling) οι οποίες, ως αλυσίδες κατηγορηματικών μεταβλητών (predicate variable chains), είναι πιο σύνθετες μορφοσυντακτικά, καθώς και τα κλιτικά αντικείμενα, τα οποία αποτελούν πιο απλές δομές (Πίνακας 3.2). Στις υποενότητες 4.3.1-4.3.3 γίνεται ξεχωριστή αναφορά σε κάθε ένα από αυτά τα φαινόμενα και παρατίθενται παραδείγματα μέσα από τα απομαγνητοφωνημένα κείμενα των συμμετεχόντων. Εδώ, παρατίθενται παραδείγματα αυτών των δομών στη Νέα Ελληνική (26-28):

(26) *Τη Στέλλα* σήμερα την μάλωσε η μητέρα της. (CLLD)

(27) *Το έφαγα το φαγητό* αμέσως μόλις γύρισα σπίτι. (CD)

(28) Ο Ισίδωρος πήρε το γράμμα και *το πέταξε* στο πάτωμα. (Obj Clitic)

Πίνακας 3.2 Μορφοσυντακτική Πολυπλοκότητα

	Υψηλή		Χαμηλή
Μορφοσυντακτική Πολυπλοκότητα	Αριστερή Εκτόπιση (CLLD)	Κλιτικός Αναδιπλασιασμός (CD)	Κλιτικά Αντικείμενου (Obj Clitics)

Επικεντρωθήκαμε στις κλιτικές αντωνυμίες αντικείμενου και εξετάσαμε περαιτέρω τη σωστή ή λανθασμένη χρήση τους ως προς την επίλυση της Αναφοράς στη δομημένη προφορική αφήγηση και στις δύο ομάδες των συμμετεχόντων (παιδιά με ΔΑΦ και τυπικά αναπτυσσόμενα παιδιά ίδιας ηλικίας και γλωσσικού επιπέδου). Έγινε μια περαιτέρω διάκριση με βάση δύο κριτήρια: (α) τον βαθμό *παρεμβολής* (interference), δηλαδή τον αριθμό των ΟΦων που παρεμβάλλονται ανάμεσα στην κλιτική αντωνυμία και το σημείο

αναφοράς (antecedent) και θα μπορούσαν μορφολογικά και σημασιολογικά να λειτουργήσουν ως σημείο αναφοράς, και (β) την προεξέχουσα φύση του σημείου αναφοράς, δηλαδή αν το σημείο αναφοράς είναι Υποκειμένο (πιο προεξέχουσα θέση συντακτικά⁸) ή Αντικείμενο (λιγότερο προεξέχουσα θέση). Αυτό το δεύτερο κριτήριο χρησιμοποιήθηκε μόνο για τις περιπτώσεις όπου παρεμβάλλονταν καμία, μία ή δύο ΟΦς.

Αυτές οι υποκατηγοριοποιήσεις έγιναν λαμβάνοντας υπόψη τα ακόλουθα. Σε γενικές γραμμές, όσο λιγότερες ΟΦς, που θα μπορούσαν να λειτουργήσουν ως σημείο αναφοράς, παρεμβάλλονται ανάμεσα στην αναφορική έκφραση και το σημείο αναφοράς και όσο πιο σταθερός είναι ο θεματικός ρόλος του πρωταγωνιστή (π.χ., ο πρωταγωνιστής είναι ο Δράστης σε θέση Υποκειμένου) τόσο πιο συνεχές είναι ένα θέμα (topic). Η συνέχεια του θέματος προκρίνει τη χρήση μειωμένων αναφορικών εκφράσεων (κλιτικών αντωνυμιών ή κενών αντωνυμιών) έναντι των πλήρων ΟΦων (Huang 1994).

Πίνακας 3.3 Προεξέχουσα φύση σημείου αναφοράς και Παρεμβολή ΟΦων

Βαθμός δυσκολίας	Υψηλός			Χαμηλός
Παρεμβολή (# ΟΦων)	3+	2	1	0
Προεξέχουσα φύση σημείου Αναφοράς	Θέση Αντικειμένου			Θέση Υποκειμένου

Στα παραδείγματα (29-34) που ακολουθούν, παρουσιάζονται οι κατηγορίες του Πίνακα 2.3. Με πλάγια εμφανίζονται το σημείο αναφοράς και το κλιτικό και με υπογράμμιση οι παρεμβαλλόμενες ΟΦς:

(29) Φίλησα την Άννα για να τη χαιρετήσω. (0 ΟΦ, Αντ/vo)

(30) Το παιδί έπαιζε με το γατάκι, όμως μετά από λίγο το παιδί κουράστηκε και το έβαλε στο καλάθι του. (1 ΟΦ Αντ/vo)

(31) Ο Αντώνης φώναξε τον φίλο του αλλά αυτός δεν τον άκουσε. (1 ΟΦ, Υπ/vo)

(32) Η Λύρια ήταν φίλη με την Αλίκη από το Νηπιαγωγείο. Η μαμά της Αλίκης τη συμπαθούσε πολύ επίσης. (2 ΟΦ, Υπ/vo)

⁸ Το Υποκειμένο βρίσκεται σε σχέση δομικής επιβολής (c- command) ως προς το Αντικείμενο (Haegeman 1994, Θεοφανοπούλου 2002).

(33) Η Πόπη ρώτησε *τη γυμνάστρια* αν μπορούν να βρεθούν για καφέ μαζί με *τη Σοφία* και *την Ειρήνη* για να της δώσει τότε τα λεφτά της ετήσιας συνδρομής. (2 ΟΦ, Αντ/νο)

(34) Το αγόρι ανέβηκε πάνω στο *άλογο* κρατώντας το *πληγωμένο πουλί*, φώναξε στο *σκυλάκι* του έρθει μαζί και άρχισε να πηγαίνει προς το ποταμάκι όπου *το* περίμενε η μητέρα του. (3 ΟΦ, Υπ/νο)

Στην (29), δεν παρεμβάλλεται καμία ΟΦ ανάμεσα στο σημείο αναφοράς «την Άννα» και την κλιτική αντωνυμία «τη», ενώ στη (30) το σημείο αναφοράς, «το γατάκι», είναι σε θέση Αντικειμένου και ανάμεσα σε αυτό και το κλιτικό «το» παρεμβάλλεται η ΟΦ «το παιδί». Αντίστοιχα, στη (31) το σημείο αναφοράς είναι σε θέση Υποκειμένου και ανάμεσα σε αυτό και το κλιτικό παρεμβάλλεται μία ΟΦ «τον φίλο του». Στη (32) και τη (33) παρεμβάλλονται δύο ΟΦς ανάμεσα στο σημείο αναφοράς και την κλιτική αντωνυμία, αλλά στην πρώτη περίπτωση το σημείο αναφοράς είναι σε θέση Υποκειμένου ενώ στη δεύτερη περίπτωση σε θέση Αντικειμένου. Τέλος, στη (34) ανάμεσα στο σημείο αναφοράς, που είναι σε θέση Υποκειμένου, και την κλιτική αντωνυμία παρεμβάλλονται τρεις ΟΦς οι οποίες θα μπορούσαν να είναι σημεία αναφοράς.

Όπως γίνεται εύκολα αντιληπτό και με τα παραπάνω παραδείγματα, όσο μεγαλώνει η απόσταση ανάμεσα στο σημείο αναφοράς και την κλιτική αντωνυμία τόσο πιο δύσκολη γίνεται η επίλυση της Αναφοράς. Επιπλέον, η συντακτική θέση του σημείου αναφοράς φαίνεται να διαδραματίζει έναν επίσης σημαντικό ρόλο ως προς τη διευκόλυνση ή όχι της σωστής χρήσης της Αναφοράς.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 4

Αποτελέσματα

Τα απομαγνητοφωνημένα κείμενα της ομάδας με ΔΑΦ και της ομάδας ελέγχου εξετάστηκαν ως προς τις γλωσσικές μεταβλητές που παρουσιάσαμε στην αμέσως προηγούμενη ενότητα (3.4). Λαμβάνοντας υπόψη τους περιορισμούς που θέτουν τα ίδια τα δεδομένα και θα συζητηθούν εκτενέστερα στη συνέχεια, επιχειρήθηκε τόσο μια ποσοτική όσο και μια ποιοτική ανάλυση.

Στην ενότητα 4.1 παρατίθενται οι αρχικές τιμές των μεταβλητών και για τις δύο ομάδες συμμετεχόντων, στην ενότητα 4.2 παρουσιάζονται συνοπτικά τα αποτελέσματα της στατιστικής/ποσοτικής ανάλυσης που έγινε με το πρόγραμμα SPSS 23.0 και στην ενότητα 4.3 γίνεται μια σύντομη ποιοτική ανάλυση των δεδομένων με συγκεκριμένες αναφορές και παραδείγματα από τα κείμενα των συμμετεχόντων.

4.1 Αρχικές τιμές (Raw Scores)

Όπως αναφέραμε μόλις, οι αρχικές τιμές προέκυψαν από την προσεκτική καταγραφή των γλωσσικών μεταβλητών, όπου αυτές εντοπίστηκαν μέσα στα απομαγνητοφωνημένα κείμενα των 40 συμμετεχόντων (20 παιδιά με ΔΑΦ και 20 παιδιά τυπικής ανάπτυξης και αντίστοιχων γλωσσικών ικανοτήτων), χωρίς να υπάρχει ένας προκαθορισμένος αριθμός σωστών απαντήσεων. Κάποιοι συμμετέχοντες δεν παρήγαγαν καμία κλιτική αντωνυμία (συμμετέχοντες #115 και #214), ενώ άλλοι παρήγαγαν περισσότερες από 10 (συμμετέχοντες #105, #205 και #207). Επίσης, δεν υπήρχαν προκαθορισμένα σημεία στα οποία αναμενόταν η παραγωγή κλιτικής αντωνυμίας ή μίας από τις δομές-στόχους (κλιτικός αναδιπλασιασμός και αριστερή εκτόπιση).

Οι μετρήσεις που παρουσιάζονται στους Πίνακες 4.1 και 4.2 αντικατοπτρίζουν την αυθόρμητη παραγωγή κλιτικών αντωνυμιών και των δομών του κλιτικού αναδιπλασιασμού και της αριστερής εκτόπισης στην αφήγηση κάθε ενός από τους 40 συμμετέχοντες. Αναφέρουμε συνοπτικά τις κατηγορίες που εμφανίζονται στους πίνακες που ακολουθούν⁹. Ο κλιτικός αναδιπλασιασμός και η αριστερή εκτόπιση παρουσιάζονται στους πίνακες σε

---

⁹ Για περιγραφή των γλωσσικών μεταβλητών βλέπε ενότητα 2.3.

ξεχωριστές στήλες. Οι κλιτικές αντωνυμίες αντικειμένου χωρίστηκαν σε δύο κατηγορίες ανάλογα με τον αν επετύγχαναν ή όχι επίλυση της Αναφοράς (σωστές - εσφαλμένες). Οι εσφαλμένες κλιτικές αντωνυμίες αντικειμένου διακρίθηκαν περαιτέρω σε δύο κατηγορίες (γραμματικό λάθος – αμφίσημο σημείο αναφοράς). Στο παράδειγμα που ακολουθεί, η κλιτική αντωνυμία «το» κατηγοριοποιήθηκε ως εσφαλμένη λόγω αμφίσημης αναφοράς:

(35) ο skilos aneveni pano ghiati xxx se mia kanata (ΔΑΦ)

meta to aghoraki thimoni ke *to* ghlifi

Οι σωστές ως προς την επίλυση της Αναφοράς κλιτικές αντωνυμίες διακρίθηκαν επίσης σε υποκατηγορίες με βάση (α) τον αριθμό των ΟΦων που παρεμβάλλονταν ανάμεσα στην κλιτική αντωνυμία και το σημείο αναφοράς και θα μπορούσαν συντακτικά/σημασιολογικά να λειτουργήσουν ως σημείο αναφοράς και (β) τη συντακτική θέση (Υποκ/νο ή Αντ/νο) που κατέχει το σημείο αναφοράς.

Στο παράδειγμα (36) η κλιτική αντωνυμία «το» καταχωρήθηκε ως σωστή. Δεν παρεμβάλλεται καμία ΟΦ ανάμεσα στην κλιτική αντωνυμία και το σημείο αναφοράς (ΟΦ 0) και το σημείο αναφοράς «*to vatrachaki*» είναι σε θέση Αντικειμένου. Ομοίως, και στο (37) η κλιτική αντωνυμία «*ton*» καταχωρήθηκε ως σωστή χωρίς παρεμβαλλόμενες ΟΦ ανάμεσα στο κλιτικό και το σημείο αναφοράς (ΟΦ 0). Η ΟΦ «*ghiala*» δεν προσμετρήθηκε ως παρεμβαλλόμενη ΟΦ, διότι δεν θα μπορούσε να συναναφέρεται με το «*ton*» βάσει μορφοσυντακτικών και πραγματολογικών κριτηρίων.

(36) ke meta cheretisan oti piran to vatrachaki tus ke [/] (ΔΑΦ)

ke tha *to* ksanaferun mia alli mera.

(37) ο vatrachos vghike ap(o) ti ghiala. (Τυπ. Ανάπτυξης)

otan ksipnisan dhen *ton* idhan sto [//] sti ghiala [...]

Τέλος, στους πίνακες παρέχονται συγκεντρωτικές μετρήσεις σε κάθετες (συνολικά όλοι οι συμμετέχοντες της κάθε ομάδας για κάθε κατηγορία) και οριζόντιες στήλες (συνολικά όλες οι κατηγορίες για κάθε συμμετέχοντα ξεχωριστά).

Η καταγραφή των κλιτικών αντωνυμιών και των δομών στόχων (κλιτικός αναδιπλασιασμός και αριστερή εκτόπιση) έγινε από τη γράφουσα και τα δεδομένα ελέγχθηκαν από δύο άτομα σε διαφορετικό χρόνο. Η ορθότητα ή όχι (αμφίσημη

αναφορά/γραμματικό λάθος) της χρήσης των κλιτικών αντωνυμιών ως προς την επίλυση της Αναφοράς βασίστηκε στην κρίση της γράφουσας και ελέγχθηκε από ένα ακόμα άτομο. Επίσης, η κατάταξη των κλιτικών αντωνυμιών στις διάφορες κατηγορίες (σωστές – εσφαλμένες ως προς την επίλυση της Αναφοράς, αριθμός παρεμβαλλόμενων ΟΦων ανάμεσα στην κλιτική αντωνυμία και το σημείο αναφοράς), έγινε με ομοφωνία δύο κριτών.

Στις μετρήσεις (αρχικές τιμές) υπάρχει μια ακόμα κατηγορία η οποία όμως δεν εξετάστηκε στατιστικά, πρόκειται για την κατηγορία «Άλλο» στην οποία συμπεριλαμβάνονται κλιτικά που αντικαθιστούν ολόκληρη πρόταση, όπως στο παρακάτω παράδειγμα:

(38) *ke to idhe oti dhen itan eki*

Τέλος, δεν προσμετρήθηκαν καθόλου κλιτικές αντωνυμίες που δεν έχουν αναφορική χρήση (non-referential use) και αποτελούν μέρος ιδιωματικής έκφρασης (π.χ., ο *vatrachos to eskase*,) ή είναι κτητικές κλιτικές αντωνυμίας (π.χ., *ke fonaze olo na vri ton vatracho tu*). Επίσης, δεν προσμετρήθηκαν οι κλιτικές αντωνυμίες εντός αναθεωρήσεων ή ανολοκλήρωτων φράσεων (π.χ., *edho pero to chi ke to ri [?] to [///] ke to pedhaki xxx*). Τέλος, όταν η ίδια κλιτική αντωνυμία με το ίδιο σημείο αναφοράς επαναλαμβανόταν στην πρόταση περισσότερες από μία φορές, αυτή η κλιτική αντωνυμία προσμετρήθηκε μία φορά (π.χ., *to elafi ton [/] ton perni agalia*).

Στους πίνακες που ακολουθούν παρουσιάζονται οι αρχικές τιμές όλων των γλωσσικών μεταβλητών που εξετάστηκαν για την ομάδα των παιδιών με ΔΑΦ (Πίνακας 4.1) και για την ομάδα των παιδιών τυπικής ανάπτυξης/ομάδα ελέγχου (Πίνακας 4.2).

Πίνακας 4.1 Αργικές Τιμές Ομάδας με ΔΑΦ

ΔΑΦ	Σωστές κλιτικές αντονομιές						Εσφαλμένες Κλιτικές Αντονομιές						
	ΟΦ 0 (Υπ.)	ΟΦ 0 (Αντ.)	ΟΦ 1 (Υπ.)	ΟΦ 1 (Αντ.)	ΟΦ 2 (Αντ.)	ΟΦ 3+ (Υπ.)	Σωστά Σύνολο	Γραμμ. λάθη	Αμφίσημες	Λάθη Σύνολο	CD	CLLD	Άλλο
101	2	1				3	3	4	4	7			
102		1				1	1	2	2	4			1
103	1	1				2	2	5	5	8			
104						-	-	2	2	2			
105	1			2		3	3	9	9	12	1		
106		1				1	1		-	1			
107	4	1	1			6	6	1	1	8			
108	3	1				4	4	3	3	7	1		
109	1	1				2	2	1	1	3		1	
110						-	-	4	4	4			
111	2					1	3	1	1	4			
112						-	-	1	1	1			1
113		2				2	2	4	4	6			
114	1					1	1	1	3	4	2	1	
115						-	-		-	-			2
116	3	1	1			5	5	4	4	9	2		
117						-	-	1	1	1			
118	3	2				5	5	1	1	5			
119	1					1	1	3	3	4			1
120						-	-	3	3	4			
Σύνολο	22	5	9	2	0	1	39	1	52	92	6	2	5

Πίνακας 4.2 Αρχικές Τιμές Ομάδας Ελέγχου

	Σωστές κλιτικές αντωνυμίες					Εσφαλμένες κλιτικές αντωνυμίες				
	Οφ0 (Αντ.)	Οφ1 (Αντ.)	Οφ2 (Αντ.)	Οφ3+ (Αντ.)	Σωστά Σύνολο	Γραμμ λάθη	Αμφίσημες	Λάθη Σύνολο	Σύνολο	
4					0		3	3	3	
1	1				6		2	2	8	
1	1				2		2	2	4	
2	1				3		4	4	7	
1	1				7		10	10	17	
1	1				1		1	1	2	
1	1				2		9	9	11	
4	1				1				1	
3	1				4		4	4	8	
					5		4	4	9	
					2		6	6	8	
	1				2		4	4	6	
	2				3		1	1	4	
					0				0	
	1	1			3		3	3	6	
2					2		3	3	5	
					1		2	2	3	
3					3		2	2	5	
					3		5	5	8	
19	9	3	1	0	4	50	0	65	115	

4.2 Ποσοτική Ανάλυση

Η φύση των δεδομένων που είναι στη διάθεσή μας προκρίνει μάλλον μια ποιοτική ανάλυση, εφόσον είναι δύσκολο να συγκριθούν στατιστικά οι γλωσσικές μεταβλητές που προκύπτουν από μια δραστηριότητα εκμείυσης αυθόρμητου λόγου. Για παράδειγμα, οι συμμετέχοντες δεν αναμένονταν να παράγουν συγκεκριμένο αριθμό κλιτικών αντωνυμιών ή δομών κλιτικού αναδιπλασιασμού και αριστερή εκτόπισης, όπως θα γινόταν σε μια δραστηριότητα παραγωγής προτάσεων ως απάντηση σε ερώτηση του εξεταστή (λ.χ., ο συμμετέχων 101 είχε επίδοση 6/20 στις κλιτικές αντωνυμίες). Επομένως, για την εξαγωγή των αρχικών τιμών (ενότητα 4.1) απλώς καταγράφηκαν οι γλωσσικές μεταβλητές σε οποιοδήποτε σημείο της αφήγησης αυτές εμφανίζονταν.

Επίσης, η επίλυση της Αναφοράς αλλά και το ίδιο το φαινόμενο της Αναφοράς είναι περιοχές όπου δεν μπορούν να γίνουν πάντα σαφείς και μετρήσιμες κρίσεις, εφόσον εμπλέκουν τόσο

μορφοσυντακτικές όσο και πραγματολογικές πτυχές της γλώσσας. Αυτό δυσχεραίνει έτι περαιτέρω τη στατιστική ανάλυση η οποία, ιδανικά, στηρίζεται σε μετρήσιμα δεδομένα μεγάλης κλίμακας ώστε να αναδείξει πιθανώς στατιστικά σημαντικές διαφορές.

Ωστόσο, για λόγους πληρότητας και για να διερευνηθούν τυχόν διαφορές που οδηγούν έστω και σε οριακή στατιστική σημαντικότητα, τα δεδομένα αναλύθηκαν και στατιστικά με το πρόγραμμα SPSS 23.0.

4.2.1 Στατιστική ανάλυση και γραφήματα

Αρχικά, συγκρίθηκε με *paired sample t test* ο αριθμός των σωστών κλιτικών αντωνυμιών με τον αριθμό των λανθασμένων κλιτικών αντωνυμιών που χρησιμοποίησαν όλοι οι συμμετέχοντες. Τα αποτελέσματα, $t(39) = -1.581$, $p > 0.05$, δείχνουν πως δεν υπάρχουν σημαντικές διαφορές όσον αφορά τη σωστή ή λανθασμένη χρήση των κλιτικών αντικειμένου στο δομημένο αφηγηματικό λόγο. Με άλλα λόγια, αν ένα παιδί κάνει λανθασμένη επίλυση της Αναφοράς στην αφήγηση θα μπορούσε να ανήκει σε οποιαδήποτε από τις δύο κατηγορίες, και το ίδιο ισχύει και στην περίπτωση που επιλύει σωστά την Αναφορά.

Στη συνέχεια, έγινε σύγκριση των παιδιών με ΔΑΦ (ASD) και των παιδιών τυπικής ανάπτυξης (TD) ως προς τη χρήση κλιτικών αντωνυμιών. Στόχος είναι να διερευνηθεί κατά πόσο τις χρησιμοποιούν ή όχι με διαφορετικό τρόπο, είτε όσον αφορά την σωστή επίλυση της Αναφοράς (*correct obj clitic*) είτε τη λανθασμένη επίλυση της Αναφοράς (*erroneous clitic*). Επίσης, ελέγχθηκαν ξεχωριστά τα λάθη οφείλονται σε αμφισημία (*ambiguous antecedent*). Δηλαδή, διερευνήσαμε το κατά πόσο έχουμε ή όχι σημαντική διαφορά στις αποκρίσεις των παιδιών στα τρία αυτά επίπεδα, ανάλογα με το αν ανήκει ή όχι ένα παιδί στο φάσμα του αυτισμού.

Τα *independent sample t tests* δεν έδειξαν σημαντικές διαφορές στις αποκρίσεις των παιδιών στις κλιτικές αντωνυμίες, καθώς τα παιδιά και των δύο ομάδων χρησιμοποίησαν με ανάλογο τρόπο τις κλιτικές αντωνυμίες κατά την αφήγηση της ιστορίας, είτε επέλυαν σωστά την Αναφορά, $t(38) = -.704$, $p > 0.05$, είτε όχι, $t(38) = -.838$, $p > 0.05$. Και η λανθασμένη επίλυση της Αναφοράς λόγω αμφισημίας δεν έγειρε στατιστικώς σημαντικές διαφορές, $t(38) = -.902$, $p > 0.05$.

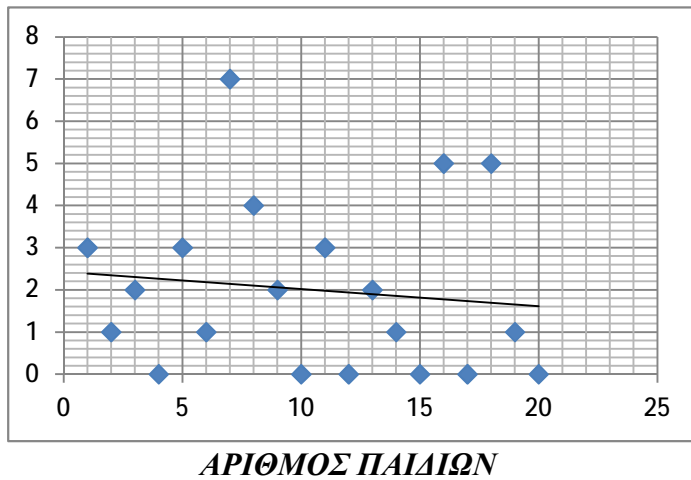
Σε αυτό το σημείο αξίζει να σημειωθεί το εξής εύρημα: στο δείγμα που εξετάστηκε, παρατηρούμε από τις μέσες τιμές (βλ. Πίνακα 4.3) ότι τα παιδιά τυπικής ανάπτυξης χρησιμοποιούν ούτως ή άλλως περισσότερες κλιτικές αντωνυμίες είτε κάνοντας σωστή είτε λανθασμένη επίλυση της Αναφοράς. Ωστόσο, η τυπική απόκλιση στις σωστές κλιτικές αντωνυμίες είναι μεγαλύτερη για τα παιδιά με ΔΑΦ από ότι για την ομάδα ελέγχου, συγκεκριμένα για τα παιδιά με ΔΑΦ είναι 2,0 και για την ομάδα ελέγχου είναι 1,5. Δηλαδή, τα παιδιά με ΔΑΦ κάνουν επίλυση της Αναφοράς με σωστή χρήση κλιτικών αντωνυμιών με λιγότερο συστηματικό, με άλλα λόγια πιο τυχαίο, τρόπο συγκριτικά με τα τυπικώς αναπτυσσόμενα παιδιά. Αντιθέτως, όσον αφορά τη λανθασμένη επίλυση της Αναφοράς (δηλαδή, στις εσφαλμένες κλιτικές αντωνυμίες) και οι δύο ομάδες κάνουν λάθη με παρόμοιο, μη συστηματικό τρόπο, όπως φαίνεται από τις μέσες τιμές και τις τυπικές αποκλίσεις των λανθασμένων (συνολικά) και αμφίσημων κλιτικών αντωνυμιών στον Πίνακα 4.3.

Πίνακας 4.3 Μέσοι Όροι και Τυπικές Αποκλίσεις για τις σωστές, τις λανθασμένες και τις αμφίσημες κλιτικές αντωνυμίες για τα παιδιά με ΔΑΦ και την ομάδα ελέγχου (ΤΑ)

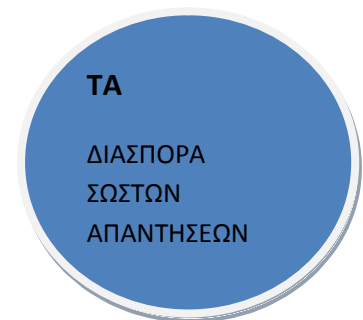
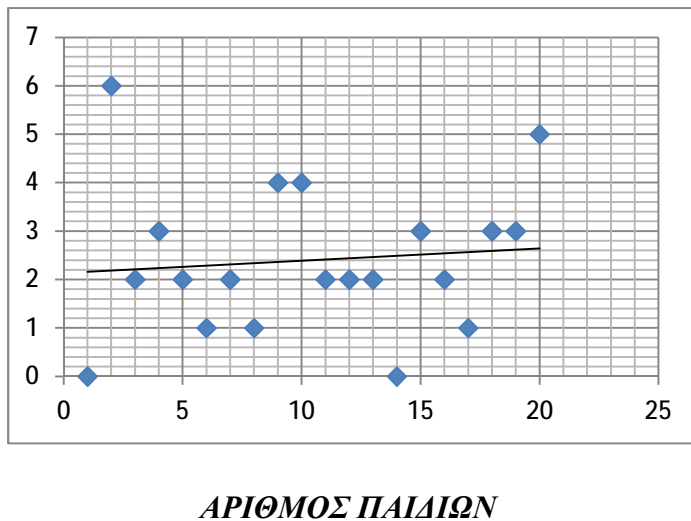
	Ομάδα	Μέσος Όρος	Τυπική Απόκλιση
Σωστές κλιτικές αντωνυμίες	ΔΑΦ	2,0	2,02
	ΤΑ	2,4	1,53
Λανθασμένες κλιτικές αντωνυμίες	ΔΑΦ	2,6	2,16
	ΤΑ	3,25	2,71
Αμφίσημες κλιτικές αντωνυμίες	ΔΑΦ	2,55	2,16
	ΤΑ	3,25	2,71

Αυτό το εύρημα μας επιτρέπει να κάνουμε την υπόθεση ότι ενδεχομένως η ομάδα ελέγχου (ΤΑ) επιδεικνύει μια μεγαλύτερη συστηματικότητα/συνέπεια ως προς τη σωστή επίλυση της Αναφοράς στη δομημένη αφήγηση σε σύγκριση με την ομάδα των παιδιών με ΔΑΦ, όπως απεικονίζεται στα παρακάτω διαγράμματα διασποράς (Γράφημα 4.1 & Γράφημα 4.2). Στο Γράφημα 4.2 οι κουκίδες φαίνονται πιο συγκεντρωμένες γύρω από την γραμμή, ενώ στο 4.1 είναι περισσότερο διασκορπισμένες.

Γράφημα 4.1

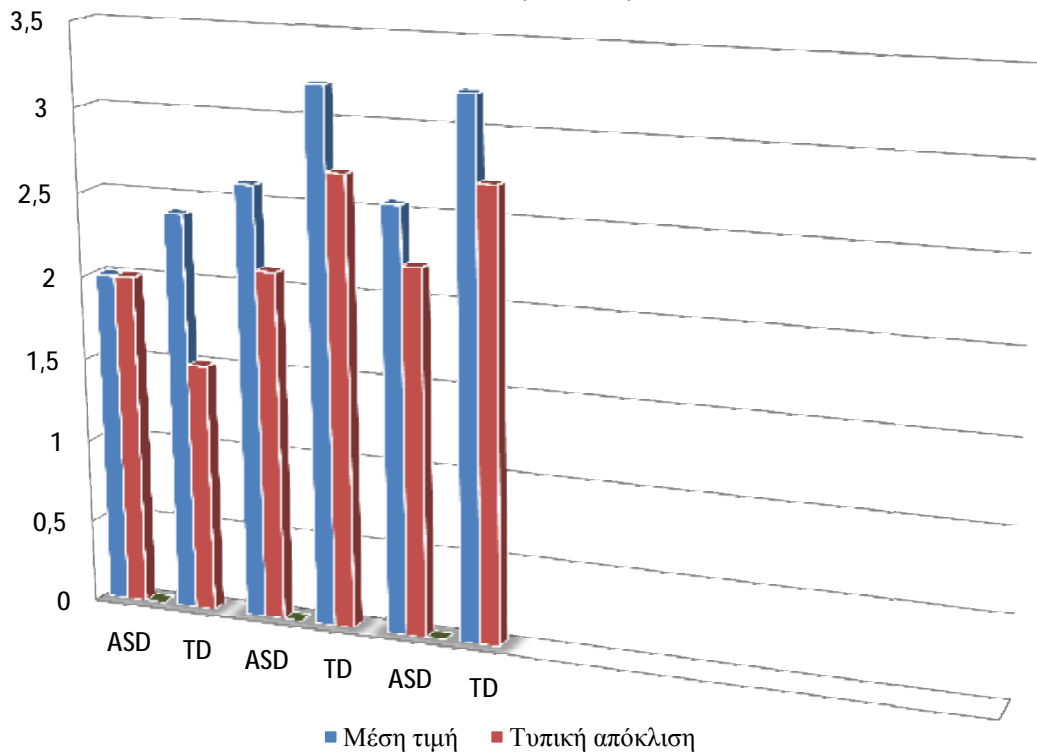
Γράφημα 4.2

Συνολικά, ωστόσο, από την περιγραφική στατιστική ανάλυση, φαίνεται πως τα παιδιά με ΔΑΦ κάνουν διστακτικότερη χρήση κλιτικών αντωνυμιών στο δομημένο αφηγηματικό λόγο, εφόσον, εν τω συνόλω, τα χρησιμοποιούν λιγότερο συχνά. Δηλαδή, τα παιδιά με ΔΑΦ κάνουν λιγότερα σωστά και λιγότερα λάθη συνολικά, και εν γένει χρησιμοποιούν λιγότερες κλιτικές αντωνυμίες με αμφίσημη αναφορά, σε σύγκριση με τα παιδιά τυπικής ανάπτυξης. Όπως απεικονίζεται και στο Γράφημα 4.3, σε όλες τις περιπτώσεις η μπάρα της μέσης τιμής (μπλε) της ομάδας ελέγχου (TD) είναι υψηλότερη από την αντίστοιχη μπάρα μέσης τιμής της ομάδας με ΔΑΦ (ASD). Παρόλα αυτά, η στατιστική ανάλυση δεν ανέδειξε ως στατιστικώς σημαντική καμία από αυτές τις διαφορές ανάμεσα στις δύο ομάδες.

Γράφημα 4.3

ΣΩΣΤΕΣ-ΛΑΘΟΣ-ΑΜΦΙΣΗΜΕΣ ΚΛΙΤΙΚΕΣ ΑΝΤΩΝΥΜΙΕΣ

Όμως, επειδή σε επίπεδο στατιστικής διαφοράς δεν υπάρχει σημαντικότητα που σχετίζεται και με το συνολικό επίπεδο σύγκρισης των μεταβλητών, δεν μπορούμε να υποστηρίξουμε με βεβαιότητα αυτή τη διαφαινόμενη τάση. Με άλλα λόγια, επειδή η στατιστική ανάλυση των δεδομένων με *independent sample t tests* δεν έδειξε σαφή στατιστική σημαντικότητα, αυτές οι παρατηρήσεις μπορούν να διατυπωθούν μόνο με μεγάλη επιφύλαξη.

Όσον αφορά τη στατιστική ανάλυση του δείγματος, ελέγχθηκε επίσης η αναλογία σωστών-λανθασμένων κλιτικών αντωνυμιών για κάθε συμμετέχοντα ξεχωριστά. Δηλαδή εξετάστηκε το κατά πόσο η σωστή ή όχι επίλυση της Αναφοράς από το ίδιο παιδί, ανάλογα με την ομάδα στην οποία ανήκει (Τυπικής ανάπτυξης - ΔΑΦ), εγείρει στατιστικώς σημαντικές διαφορές. Η στατιστική αυτή δοκιμή δεν έδωσε κάποια σημαντική διαφορά, αφού $F(38) = 0.73$, $p > 0.05$. Συνεπώς, τα παιδιά και των δύο ομάδων παρουσίασαν παρόμοια αναλογία σωστών και λανθασμένων κλιτικών αντωνυμιών. Οπότε συμπεραίνουμε πως η αναλογία σωστού-λάθους στη χρήση κλιτικών αντωνυμιών δεν προβλέπεται από τον αυτισμό.

Τέλος, οι έλεγχοι ανεξάρτητων δειγμάτων (*independent samples t test*) ανέδειξαν στατιστικώς σημαντική διαφορά μεταξύ παιδιών τυπικής ανάπτυξης και παιδιών με ΔΑΦ

όταν ανάμεσα στο σημείο αναφοράς και το αναφορικό στοιχείο δεν παρεμβαλλόταν καμία ΟΦ και το σημείο αναφοράς ήταν σε θέση Αντικειμένου (ΟΦ ANT στο Γράφημα 4.4) , $p = 0.048$. Σε όλες τις υπόλοιπες κατηγορίες, δηλαδή στην κατηγορία καμία παρεμβαλλόμενη ΟΦ και σημείο αναφοράς σε θέση Υποκείμενου (ΟΦ ΥΠ), καθώς και σε όλες τις περιπτώσεις με περισσότερες παρεμβαλλόμενες ΟΦς (1, 2 ή 3+) (βλέπε Γράφημα 4.4) δεν προέκυψαν στατιστικώς σημαντικές διαφορές, $p > 0.05$.

Γράφημα 4.4

Όπως φαίνεται και από το γράφημα συχνοτήτων (Γράφημα 4.4), όσον αφορά τη χρήση κλιτικών αντωνυμιών υπάρχει διαφορά μεταξύ των δύο ομάδων, ιδίως όσο αυξάνεται ο βαθμός πολυπλοκότητας (αριθμός παρεμβαλλόμενων προτάσεων ή σημείο αναφοράς σε θέση Αντικειμένου). Συγκεκριμένα, η μεγαλύτερη και στατιστικώς σημαντική διαφορά εντοπίζεται στην επιτυχή χρήση κλιτικής αντωνυμίας χωρίς παρεμβαλλόμενες ΟΦς και με σημείο αναφοράς σε θέση Αντικειμένου. Τα παιδιά τυπικής ανάπτυξης ξεχώρισαν σε αυτή τη συνθήκη, χρησιμοποιώντας επιτυχώς περισσότερες κλιτικές αντωνυμίες με συναναφορά σε ΟΦ σε θέση Αντικειμένου (19/33) παρά Υποκείμενου (14/33).

Τα παιδιά με ΔΑΦ χρησιμοποιούν κατά πολύ περισσότερο κλιτικές αντωνυμίες που συναναφέρονται με το Υποκείμενο της προηγούμενης φράσης ή πρότασης (22/27) συγκριτικά με ΟΦ σε θέση Αντικειμένου (5/27). Αυτό το μοτίβο εμφανίζεται και στις δύο ομάδες (τυπικής ανάπτυξης και ΔΑΦ), καθώς αυξάνεται ο αριθμός των παρεμβαλλόμενων ΟΦων. Τα παιδιά με ΔΑΦ δεν πέτυχαν σε καμία περίπτωση επίλυση Αναφοράς, όταν

μεσολαβούσαν 2 ΟΦς ανάμεσα στο σημείο αναφοράς και την κλιτική αντωνυμία. Επίσης, μόνο σε μία περίπτωση στην οποία παρεμβάλλονταν 3+ ΟΦς, ένα παιδί με ΔΑΦ (με πολύ καλό γλωσσικό προφίλ) χρησιμοποίησε σωστά μια κλιτική αντωνυμία η οποία συναναφερόταν με ΟΦ σε θέση Υποκειμένου.

4.3 Ποιοτική Ανάλυση

Όπως έχει ήδη τονιστεί και στην αμέσως προηγούμενη ενότητα, μια ποιοτική ανάλυση των προς εξέταση δεδομένων θα μπορούσε να αναδείξει ενδιαφέροντα συμπεράσματα αναφορικά με την ανάπτυξη της αφήγησης στα παιδιά τυπικής ανάπτυξης και στα παιδιά με ΔΑΦ.

Σε αυτή την ενότητα, θα εστιάσουμε σε συγκεκριμένα παραδείγματα με φράσεις που περιέχουν κλιτικές αντωνυμίες (κλιτικά αντικείμενου, κλιτικός αναδιπλασιασμός και αριστερή εκτόπιση) μέσα από τα κείμενα των παιδιών και των δύο ομάδων. Αναλύοντας αυτά τα παραδείγματα θα επιχειρήσουμε να διακρίνουμε κάποια μοτίβα και συμπεριφορές ως προς τη χρήση των κλιτικών αντωνυμιών, που είναι χαρακτηριστικές για τα παιδιά τυπικής ανάπτυξης ή για τα παιδιά με ΔΑΦ ή και για τις δύο ομάδες.

4.3.1 Κλιτικά αντικείμενου (Object Clitics)

Τα κλιτικά αντικείμενου¹⁰ είναι κλιτικές αντωνυμίες (ασθενείς τύποι προσωπικής αντωνυμίας) σε θέση Αντικείμενου και συν-αναφέρονται με ένα σημείο αναφοράς που δεν βρίσκεται στην ίδια πρόταση (Holton et al., 1997). Είναι η γλωσσική μεταβλητή που εμφανίζεται πιο συχνά στα απομαγνητοφωνημένα κείμενα που εξετάστηκαν ($f=115$ για τα παιδιά τυπικής ανάπτυξης και $f=92$ για τα παιδιά με ΔΑΦ) είτε είναι επιτυχής είτε όχι η χρήση τους ως προς την επίλυση της Αναφοράς (σωστές και εσφαλμένες κλιτικές αντωνυμίες στους Πίνακες 4.1 και 4.2).

Όπως έχουμε αναφέρει τα κλιτικά αντικείμενου στη Νέα Ελληνική είναι προκλιτικά (Οριστική και Υποτακτική) ή εγκλιτικά (Προστακτική και Γερούνδιο). Τα κλιτικά αντικείμενου δεν είναι φορείς καινούργιων πληροφοριών γι' αυτό και δεν φέρουν εγγενή τόνο άλλα αποτελούν μαζί με το ρήμα μια προσωδιακή λέξη (Mavrogiorgos, 2010).

---

¹⁰ Όπως έχει ήδη αναφερθεί, στα Ελληνικά δεν υπάρχουν κλιτικά Υποκειμένου.

Αναφέρονται σε μια οντότητα της συνομιλίας που προηγείται (σημείο αναφοράς) και συνήθως βρίσκεται σε προεξέχουσα θέση (συντακτικά, δηλαδή σε θέση Υποκειμένου ή είναι η πιο πρόσφατη ΟΦ που μπορεί να συναναφέρεται με την κλιτική αντωνυμία). Συμφωνούν σε γένος και αριθμό με το σημείο αναφοράς και εξυπηρετούν την αναφορική λειτουργία της διατήρησης ενός χαρακτήρα/οντότητας κατά τη ροή της αφήγησης. Τα (31-33) προέρχονται από τον πληθυσμό τυπικής ανάπτυξης και τα (33-35) από τον πληθυσμό με ΔΑΦ και αποτελούν παραδείγματα επιτυχούς επίλυσης της Αναφοράς.

(31) *ke psachni to vatracho apo dho epo ki sto dhomatio tu.* (Τυπ.ανάπτυξης)

ton psachni ekso stin avli.

(32) *epese kato to [/] to aghori ghia na min ton tsibisun i melises [...]*

(33) *otan kimithike to pedhaki, vghike [/] vghike ap(o) to vazo tu to vatrachaki*

ke otan ksipnise to pedhaki, dhen itan mesa sto vazo.

ke epsachne ne to vri.

(34) *to skilaki pighe na pesi ke to epiase to pedhi* (ΔΑΦ)

(35) *ezo [= edho] o skilos pefti ke espase ti ghiala.*

ke to agholaki [=aghoraki] ton maloni.

Όσον αφορά το βαθμό παρεμβολής ΟΦων ανάμεσα στο σημείο αναφοράς και την κλιτική αντωνυμία, παρατηρήθηκε το εξής ενδιαφέρον. Όπως φαίνεται και στον Πίνακα 4.1 τα παιδιά με ΔΑΦ είχαν σαφώς μεγαλύτερη επιτυχία στην πιο εύκολη συνθήκη (καμία παρεμβαλλόμενη ΟΦ και σημείο αναφοράς σε θέση Υποκειμένου), όπως στα παραδείγματα (34-35). Τα παιδιά τυπικής ανάπτυξης (Πίνακας 4.2) επέλυαν επιτυχώς την Αναφορά και στην εύκολη συνθήκη (32), αλλά και σε πιο δύσκολες περιπτώσεις, δηλαδή όταν υπάρχουν περισσότερες από μία παρεμβαλλόμενες ΟΦς, όπως στο παράδειγμα (33), και όταν το σημείο αναφοράς είναι σε θέση Αντικειμένου (λιγότερο εξέχουσα θέση συντακτικά), όπως στο παράδειγμα (31).

Αξίζει να τονίσουμε ότι, στην περίπτωση που δεν παρεμβαλλόταν καμία ΟΦ ανάμεσα στο σημείο αναφοράς και την κλιτική αντωνυμία, τα παιδιά τυπικής ανάπτυξης χρησιμοποίησαν πιο συχνά επιτυχώς τις κλιτικές αντωνυμίες όταν το σημείο αναφοράς ήταν σε θέση Αντικειμένου ($f=19/33$) και όχι Υποκειμένου ($f=14/33$). Αυτό έρχεται σε αντίθεση με τη συμπεριφορά των παιδιών με ΔΑΦ, τα οποία όπως ήταν αναμενόμενο,

χρησιμοποίησαν σωστά τις κλιτικές αντωνυμίες κυρίως όταν το σημείο αναφοράς ήταν σε εξέχουσα θέση, δηλαδή σε θέση Υποκειμένου ($f=22/27$) και όχι Αντικειμένου ($f=5/27$).

Ωστόσο, στις άλλες υποκατηγορίες παρεμβολής ΟΦων (1 ΟΦ, 2 ΟΦς και 3+ ΟΦς) που παρουσιάζονται στους Πίνακες 4.1 και 4.2, και οι δύο ομάδες παρουσιάζουν την αναμενόμενη συμπεριφορά, με σαφώς καλύτερη επίδοση όταν το σημείο αναφοράς είναι σε θέση Υποκειμένου (εξέχουσα θέση στο περικείμενο). Συγκεκριμένα, όταν παρεμβάλλονταν μία ΟΦ τα παιδιά τυπικής ανάπτυξης και τα παιδιά με ΔΑΦ χρησιμοποιούσαν επιτυχώς τις κλιτικές αντωνυμίες κυρίως όταν το σημείο αναφοράς ήταν σε θέση Υποκειμένου, $f=9/12$ και $f=9/11$ αντίστοιχα, και όχι σε θέση Αντικειμένου, $f=3/12$ και $f=2/11$ αντίστοιχα. Επίσης, όταν παρεμβάλλονταν δύο ΟΦς, μόνο ένας συμμετέχων από την ομάδα ελέγχου είχε χρησιμοποιήσει μία σωστή κλιτική αντωνυμία που συναναφερόταν με ΟΦ σε θέση Υποκειμένου. Στη συνθήκη παρεμβολής τριών ή περισσότερων ΟΦων, μόλις ένα παιδί με αυτισμό είχε χρησιμοποιήσει σωστά μια κλιτική αντωνυμία που συναναφερόταν με ΟΦ πάλι σε θέση Υποκειμένου, ενώ τα παιδιά τυπικής ανάπτυξης χρησιμοποίησαν επιτυχώς σε αυτή τη συνθήκη 4 κλιτικές αντωνυμίες που συναναφερόταν, ως επί το πλείστον (3/4), με ΟΦ σε θέση Υποκειμένου. Στα παραδείγματα που ακολουθούν, βλέπουμε τη χρήση κλιτικών αντωνυμιών με παρεμβαλλόμενες ΟΦς:

- (36) to pedhi echi [///] fonaze olo pune ine o vatrachos tu, (ΔΑΦ)
ala dhen to vrike.
meta anevike pano se ena elafi ke pighe ke to skili tu *ton* akoluthuse.
- (37) skarfalose to pedhi pano sto dhendro na di an ine. (Τυπ. ανάπτυξης)
ton petakse kato i kukuvaghia.
meta idhe ena puli ke kriftike piso ap(o) to vracho ghia na min *ton* kutsulisi
- (38) otan kimithike to pedhaki, vghike [/] (Τυπ. ανάπτυξης)
vgike ap(o) to vazo tu to vatrachaki.
ke otan ksipnise to pedhaki dhen itan mesa sto vazo.
ke epsachne na *to* vri.

Τα (36), (37) και (38) αποτελούν περιπτώσεις στις οποίες παρεμβάλλονται πάνω από μία ΟΦς ανάμεσα στο σημείο αναφοράς και την κλιτική αντωνυμία. Και στα τρία παραδείγματα το σημείο αναφοράς είναι σε θέση Υποκειμένου. Μάλιστα, η (36) είναι η μοναδική

περίπτωση επιτυχούς επίλυσης Αναφοράς όταν παρεμβάλλονταν περισσότερες από μία ΟΦς για την ομάδα των παιδιών με ΔΑΦ. Ειδικά γι' αυτό το παιδί με ΔΑΦ, αναφέρουμε ότι είχε πάρα πολύ καλή επίδοση σε όλες τις προκαταρκτικές δοκιμασίες αξιολόγησης που του χορηγήθηκαν εκτός από τη δοκιμασία προσληπτικού λεξιλογίου.

Παρόλα αυτά, στα κλιτικά αντικείμενα, οι συμμετέχοντες και από τις δύο ομάδες έκαναν αρκετά λάθη όσον αφορά την επίλυση της Αναφοράς, εξαιτίας της αμφισημίας του σημείου αναφοράς, όπως στα (39-43):

- (39) epsakse padu. (ΔΑΦ)
molis *tus* idhe espase to vazο.
- (40) vrike ke to vatrachi to pedhaki kai o skilos. (Τυπ. ανάπτυξης)
katevikane kai *ta* eidane.
- (41) fonaze pu ine o vatrachos? (Τυπ. ανάπτυξης)
meta vrike to elafi ke [/] ke *to* petakse mesa sto potamaki.
- (42) ena skilaki, ena vatracho ke ena pedhaki. (ΔΑΦ)
otan kimotan, *ton* pighe o skilos piso tu ke *ton* ksipnise.
- (43) meta vri [//] vrikane ti [/] vatrachus ke *tis* pirane meta. (ΔΑΦ)

Η ανεπιτυχής επίλυση της Αναφοράς συνίστανται κυρίως στο γεγονός ότι το σημείο αναφοράς ήταν αμφισημο, δηλαδή υπάρχουν ΟΦς που θα μπορούσαν με βάση συντακτικά και σημασιολογικά κριτήρια να συναναφέρονται με την κλιτική αντωνυμία αλλά δεν είναι ξεκάθαρο ποια από τις ΟΦς είναι το σημείο αναφοράς, όπως στα (41) και (42). Επίσης, ενδέχεται να μην υπάρχει καμία ΟΦ στο περιεχόμενο η οποία θα μπορούσε να λειτουργήσει ως σημείο αναφοράς με βάση συντακτικά και σημασιολογικά κριτήρια, όπως στα (39) και (40), όπου δεν προηγείται κάποια ΟΦ σε πληθυντικό αριθμό. Σε μία περίπτωση (43), παρατηρήθηκε γραμματικό λάθος με ασυμφωνία γένους.

Σε αυτό το σημείο, θα ήθελα να επισημάνω τα εξής σχετικά με τη συμφωνία γένους μεταξύ κλιτικής αντωνυμίας και σημείου αναφοράς. Και στις δύο ομάδες παρατηρήθηκε μια τάση να εναλλάσσεται το φυσικό με το γραμματικό γένος για τους πρωταγωνιστές της ιστορίας (αγόρι/αγοράκι/παιδί/παιδάκι, σκύλος/σκυλάκι και βάτραχος/βατράχι/βατραχάκι), δηλαδή να χρησιμοποιείται κλιτική αντωνυμία σε αρσενικό γένος ενώ το σημείο αναφοράς είναι ουδέτερο ή το αντίθετο για τους προαναφερθέντες χαρακτήρες, όπως στο (44).

(44) *to aghori skarfalose ki idhe se mia folia sto dhendro.* (Τυπ. ανάπτυξης)

apo ki vghike mia kukuvaghia ke ton esprokse ke pighe kato [...]

Όσον αφορά τα λάθη λόγω αμφίσημου σημείου αναφοράς αξίζει να σημειωθεί μια διάθεση/τάση αυτοδιόρθωσης που παρατηρήθηκε σε δύο περιπτώσεις μόνο στον πληθυσμό με ΔΑΦ. Συγκεκριμένα, οι συμμετέχοντες (#102 και #112) αφού χρησιμοποίησαν ένα κλιτικό αντικείμενου, αντιλήφθηκαν ότι δεν είναι σαφές το σημείο αναφοράς του με αποτέλεσμα να παραθέσουν αμέσως μετά την πλήρη ονοματική φράση (45-46).

(45) *ezo [=edho] o skilos pefti ke espase ti ghiala.* (ΔΑΦ)

ke to agholaki [=aghoraki] ton maloni.

ine pu ton fonazi.

pu fonazi to vatlachaki to aghoraki.

(46) *ke tus erikse kato sto potami, to [/] to pedhi ke to skilo.* (ΔΑΦ)

Στο (45) ενώ γίνεται αναφορά στο σκύλο ξαφνικά αλλάζει η εστίαση στο βάτραχο, χωρίς να έχει όμως επανεισαχθεί στην αφήγηση αυτός ο χαρακτήρας, οπότε και το παιδί διορθώνει στην αμέσως επόμενη φράση βάζοντας πρώτα το αντικείμενο της πρότασης (*to vatrachaki*) και χρησιμοποιώντας μάλιστα και σωστό επιτονισμό, δηλαδή με επιτονισμό εστίασης που αφορά σε νέες πληροφορίες (Baltazani, 2003). Στο (46), στο αμέσως προηγούμενο περικείμενο αναφέρονται διάφοροι χαρακτήρες, μεταξύ άλλων το παιδί, ο βάτραχος, το σκυλί και το ελάφι. Το κλιτικό «*tus*» θα μπορούσε να αναφέρεται σε οποιοδήποτε συνδυασμό των ανωτέρω χαρακτήρων και πιθανότατα γι' αυτό το λόγο το παιδί διευκρινίζει το σημείο αναφοράς στη συνέχεια.

Συμπερασματικά, όσον αφορά τη σωστή ή/και εσφαλμένη χρήση κλιτικών αντωνυμιών αντικείμενου στην αφήγηση συνολικά και οι δύο ομάδες στατιστικά παρουσίασαν κατ' αναλογία την ίδια συμπεριφορά. Ωστόσο, οι αρχικές τιμές (*raw scores*) (βλ. Ενότητα 4.1) δείχνουν ότι τα παιδιά τυπικής ανάπτυξης παρουσιάζουν πιθανότατα μεγαλύτερη ευελιξία στη χρήση των κλιτικών αντικείμενου, ακόμα και με τον κίνδυνο να μην το κάνουν επιτυχημένα, καθώς επίσης και ότι επιλύουν επιτυχώς την Αναφορά ακόμα και σε περιπτώσεις όπου η πολυπλοκότητα είναι πιο αυξημένη (περισσότερες παρεμβλλόμενες ΟΦ που θα μπορούσαν δυνητικά να είναι σημείο αναφοράς και λιγότερο εξέχουσα θέση σημείου αναφοράς).

4.3.2 Κλιτικός αναδιπλασιασμός (Clitic Doubling)

Σε αυτή την ενότητα θα εστιάσουμε σε μία από τις δύο πιο πολύπλοκες δομές με κλιτικά, την περίπτωση του κλιτικού αναδιπλασιασμού. Ο κλιτικός αναδιπλασιασμός είναι ένα ενδιαφέρον συντακτικό φαινόμενο που απαντάται σε αρκετές γλώσσες, μεταξύ άλλων Βαλκανικές, Ρομανικές και Σημιτικές. Έχει απασχολήσει αρκετά τους θεωρητικούς γλωσσολόγους γιατί η ανάλυση αυτής της δομής θα μπορούσε να δώσει χρήσιμες πληροφορίες για τον τρόπο με το οποίο λειτουργεί η Γλώσσα σε ένα πιο αφηρημένο επίπεδο. Στον κλιτικό αναδιπλασιασμό, μια κλιτική αντωνυμία δημιουργεί ένα μη συνεχές κατηγορημα με μια πλήρη ΟΦ. Μπορεί να αφορά άμεσο ή/και έμμεσο αντικείμενο με αρκετές διαγλωσσικές διαφορές να ορίζουν τι είναι γραμματικό ή αντιγραμματικό σε κάθε μία από τις γλώσσες που εμφανίζεται το φαινόμενο αυτό (Anagnostopoulou, 2005). Επαναλαμβάνεται το παράδειγμα (21) ως (21'), στο οποίο φαίνεται η δομή του κλιτικού αναδιπλασιασμού:

(21') Η Ελένη *την* έφτιαξε *την* τούρτα.

Στις αφηγήσεις των συμμετεχόντων και από τις δύο ομάδες, η συγκεκριμένη δομή εμφανίστηκε λιγότερο συχνά ($f=5$ Τυπ. ανάπτυξης & $f=6$ ΔΑΦ) συγκριτικά με τα απλά κλιτικά αντικείμενα και αφορούσε μόνο άμεσα αντικείμενα. Και οι δύο ομάδες ήταν σε θέση να χρησιμοποιήσουν σωστά¹¹ τον κλιτικό αναδιπλασιασμό και μάλιστα το ίδιο συχνά:

(47) <ton e> [/] *to esose to skilaki* (ΔΑΦ)

(48) *ke pighan na ton kinighisun ton skilo*

(49) *ta vrikan(e) ta vatrachia ke [/] itan charumena.* (Τυπ. ανάπτυξης)

(50) *o skilos tin ekopse ti musudha tu*

4.3.3 Αριστερή εκτόπιση (Clitic Left Dislocation [CLLD])

Η αριστερή εκτόπιση παρατηρείται σε γλώσσες που έχουν κλιτικές αντωνυμίες, όπως η Νέα Ελληνική και η Ισπανική (Ρομανικές γλώσσες). Όπως έχει ήδη αναφερθεί, είναι ένα

---

¹¹ Ένα παιδί με αυτισμό (#120) φαίνεται να μην μπόρεσε να σχηματίσει σωστά τον κλιτικό αναδιπλασιασμό, αφού έχει βάλει σωστά το κλιτικό αλλά η ΟΦ δεν είναι ολοκληρωμένη (λείπει το οριστικό άρθρο):

i) *edho ton xxx kai to erikse kato sto vlaho [=vracho] skili*

φαινόμενο που εμπλέκει έναν αυξημένο βαθμό συντακτικής πολυπλοκότητας. Ωστόσο, αυτή η δομή άρει την αμφισημία του κλιτικού, το οποίο αναφέρεται υποχρεωτικά στην ΟΦ φράση που έχει εκτοπιστεί στην αριστερή περιφέρεια, και ακύρωση της ανάγνωσης αυτής της οριστικής ΟΦ ως φέρουσα καινούργιες πληροφορίες (Anagnostopoulou 1997), όπως φαίνεται και στα παρακάτω παραδείγματα:

(51) [...] eno *tu skilu tu epitethikan mighes*. (Τυπ. ανάπτυξης)

(52) to aghoraki epese kato ke *to skilaki xxx to kinighusan i melises*

(53) ke meta *to pedhi to erikse sto gremo*¹². (ΔΑΦ)

(54) ke *ton skilo ton kinighaghane i melises*

Έχει προταθεί προσφάτως ότι η αριστερή εκτόπιση εξυπηρετεί κάποιους επικοινωνιακούς σκοπούς, η όπως σιωπηρή και ρητή αντίθεση (*implicit & explicit contrasting*) (Arregi 2003 στους Terzi et al. 2016). Δηλαδή, αυτή η δομή θα μπορούσε να χρησιμοποιηθεί για να δηλώσει την αλλαγή ενός επεισοδίου ή πρωταγωνιστή στην ιστορία. Έχει πολύ ενδιαφέρον, ότι τέσσερις από τις συνολικά έξι φορές, που η αριστερή εκτόπιση χρησιμοποιήθηκε στις αφηγήσεις όλων των συμμετεχόντων, ήταν στο σημείο στο οποίο η εστίαση αλλάζει από το παιδάκι που ψάχνει το βάτραχό του στο σκύλο στον οποίο επιτίθενται μέλισσες, όπως στα (51), (52) και (54).

Στις αφηγήσεις των συμμετεχόντων και από τις δύο ομάδες, η συγκεκριμένη δομή εμφανίστηκε με ακόμα μικρότερη συχνότητα ($f=3$ Τυπ. ανάπτυξης & $f=2$ ΔΑΦ) συγκριτικά με τα απλά κλιτικά αντικείμενου αλλά και με τον κλιτικό αναδιπλασιασμό, όπως ήταν και αναμενόμενο. Παρόλα αυτά, και οι δύο ομάδες ήταν σε θέση να χρησιμοποιήσουν σωστά την αριστερή εκτόπιση και μάλιστα με την ίδια συχνότητα.

---

¹² Στο παράδειγμα (53), η ΟΦ “to pedhi” δεν είναι Υποκείμενο του “erikse”. Πράγματι πρόκειται περί αριστερής εκτόπισης.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 5

5.1 Συζήτηση

Πρόσφατες έρευνες έχουν δείξει πως οι δυσκολίες που αντιμετωπίζουν τα ελληνόφωνα παιδιά με ΔΑΦ ως προς τη σωστή χρήση (παραγωγή και κατανόηση) των κλιτικών αντωνυμιών (Terzi et al. 2014, 2016) δεν φαίνεται να προκύπτουν από ελλείμματα στη μορφοσύνταξη καθαυτή. Οι Marinis et al. (2013) αναφέρουν ότι μελέτες παιδιών με ΔΑΦ και παιδιών τυπικής ανάπτυξης με αντίστοιχες γλωσσικές ικανότητες δεν έχουν αναδείξει σημαντικές διαφορές σε πτυχές της αφηγηματικής ικανότητας που θεωρούνται περισσότερο μορφοσυντακτικές, όπως το μήκος της αφήγησης, η δομή και η πολυπλοκότητα. Η παρούσα μελέτη επιβεβαιώνει επίσης αυτό τον ισχυρισμό όσον αφορά την πολυπλοκότητα. Αναλύοντας τα ερευνητικά δεδομένα βρήκαμε ότι τα παιδιά με ΔΑΦ σχηματίζουν σωστά σύνθετες δομές με κλιτικές αντωνυμίες, όπως η αριστερή πρόταξη και ο κλιτικός αναδιπλασιασμός και τις χρησιμοποιούν το ίδιο συχνά με την ομάδα ελέγχου στον προφορικό αφηγηματικό λόγο (πρβλ. Πίνακας 4.1 & 4.2). Εάν το πρόβλημα εντοπιζόταν στη Γραμματική, τα παιδιά με ΔΑΦ δεν θα μπορούσαν να χρησιμοποιήσουν σωστά τις κλιτικές αντωνυμίες σε καμία περίπτωση, πόσο μάλλον σε αλυσίδες κατηγορηματικών μεταβλητών.

Βέβαια, αυτές οι σύνθετες δομές χρησιμοποιήθηκαν πολύ λίγες φορές από τα παιδιά με ΔΑΦ, για να μπορούμε να οδηγηθούμε σε ασφαλή συμπεράσματα. Δημιουργείται, λοιπόν, ένα εύλογο ερώτημα: δεν χρησιμοποίησαν τον κλιτικό αναδιπλασιασμό και την αριστερή εκτόπιση λόγω της μορφοσυντακτικής τους δυσκολίας ή λόγω της έτσι κι αλλιώς πιο σπάνιας χρήσης τους στη συνομιλία; Να επισημάνουμε ωστόσο ότι και τα παιδιά τυπικής ανάπτυξης επέδειξαν την ίδια ακριβώς συμπεριφορά ως προς τη χρήση των εν λόγω δομών, δηλαδή τις χρησιμοποίησαν με την ίδια μικρή συχνότητα στις αφηγήσεις τους. Δομημένα πειράματα στα οποία εκμαιεύθηκε η αριστερή εκτόπιση (Terzi et al. 2016) από τους ίδιους συμμετέχοντες που εξετάστηκαν εδώ, δείχνουν ότι δεν υπήρχαν σημαντικές διαφορές ως προς την κατανόηση και παραγωγή αυτής της δομής ανάμεσα στις δύο ομάδες. Λαμβάνοντας αυτά υπόψη, θα μπορούσαμε να υποστηρίξουμε ότι η σπάνια εμφάνιση των δομών αυτών δεν οφείλεται στο γεγονός ότι τα παιδιά δεν μπορούν να τις σχηματίσουν επιτυχώς, αλλά σε άλλους παράγοντες όπως οι επικοινωνιακοί σκοποί που εξυπηρετούν στη συνομιλία (δηλαδή, αλλαγή εστίασης σε άλλη οντότητα του διαλόγου ή έμφαση).

Ωστόσο, υπήρχαν και διαφορές ανάμεσα στα ευρήματα του αυθόρμητου λόγου και των δομημένων πειραμάτων όσον αφορά την παραγωγή των κλιτικών αντωνυμιών. Στα δομημένα πειράματα τα ίδια παιδιά με ΔΑΦ έκαναν λάθη στην παραγωγή κλιτικών αντωνυμιών, κυρίως επειδή επέλεξαν την πλήρη ΟΦ (Terzi et al. 2016) αντί της κλιτικής αντωνυμίας. Στις αφηγήσεις που ερευνήσαμε, με εξαίρεση δύο παιδιά (ένα από την κάθε ομάδα) που δεν χρησιμοποίησαν καθόλου κλιτικές αντωνυμίες αντικειμένου, η συμπεριφορά των δύο ομάδων ήταν σε γενικές γραμμές ίδια, με τα παιδιά με ΔΑΦ να είναι πιο διστακτικά στη χρήση των κλιτικών αντωνυμιών χωρίς όμως αυτό να εγείρει στατιστικώς σημαντικές διαφορές (βλέπε Πίνακες 4.1 και 4.2 για τις αρχικές τιμές σε όλες τις κατηγορίες που αναλύθηκαν).

Οι περισσότερες συγκρίσεις των αρχικών τιμών που έγιναν με το SPSS δεν έγειραν στατιστικώς σημαντικές διαφορές ανάμεσα στις δύο ομάδες συμμετεχόντων. Υπάρχουν, ωστόσο, δύο ενδιαφέροντα ευρήματα τα οποία αξίζουν ιδιαίτερη μνεία. Πρώτον, στα παιδιά τυπικής ανάπτυξης, η τυπική απόκλιση της μέσης τιμής των σωστών κλιτικών αντωνυμιών αντικειμένου, δηλαδή όσων κλιτικών κρίθηκε ότι χρησιμοποιήθηκαν επιτυχώς για την επίλυση της Αναφοράς, ήταν μικρότερη σε σχέση με την αντίστοιχη τυπική απόκλιση στα παιδιά με ΔΑΦ. Δηλαδή, η ομάδα ελέγχου επέλυε επιτυχώς την Αναφορά με πιο συστηματικό τρόπο (μικρότερη διασπορά σωστών κλιτικών) συγκριτικά με τα παιδιά με

ΔΑΦ. Αυτή η διαφοροποίηση ανάμεσα στις δύο ομάδες δεν παρατηρήθηκε και στις εσφαλμένες κλιτικές αντωνυμίες αντικειμένου.

Δεύτερον, τα παιδιά με αυτισμό σε όλες τις κατηγορίες παρεμβολής ΟΦων ανάμεσα στο σημείο αναφοράς και την κλιτική αντωνυμία (καμία παρεμβολή, 1, 2 ή 3+ παρεμβαλλόμενες ΟΦς) και τα παιδιά τυπικής ανάπτυξης, όταν παρεμβάλλονταν μία ή περισσότερες ΟΦς ανάμεσα στην κλιτική αντωνυμία και το σημείο αναφοράς, επέτυχαναν την επίλυση της Αναφοράς πιο συχνά όταν το σημείο αναφοράς ήταν σε θέση *Υποκειμένου*. Ας θυμηθούμε τα αποτελέσματα που αφορούν στα ανωτέρω, αφού από αυτά προέκυψαν τα πιο ενδιαφέροντα ερωτήματα αυτής της έρευνας. Τα παιδιά με ΔΑΦ, όταν δεν παρεμβάλλεται καμία ΟΦ ανάμεσα στο κλιτικό και το σημείο αναφοράς, χρησιμοποίησαν επιτυχώς 22 κλιτικές αντωνυμίες που συναναφέρονται με ΟΦ σε θέση *Υποκειμένου* και μόλις 5 που συναναφέρονται με ΟΦ σε θέση *Αντικειμένου* από τις συνολικά 27 αντωνυμίες που καταχωρήθηκαν σε αυτή την κατηγορία. Επίσης, όταν παρεμβάλλονταν μία ΟΦ χρησιμοποίησαν επιτυχώς 9 κλιτικές αντωνυμίες που συναναφέρονται με ΟΦ σε θέση *Υποκειμένου* και 2 κλιτικές αντωνυμίες που συναναφέρονται με ΟΦ σε θέση *Αντικειμένου* από τις συνολικά 11 κλιτικές αντωνυμίες που ανήκουν σε αυτή την κατηγορία. Τα παιδιά με ΔΑΦ δεν χρησιμοποίησαν σωστά καμία κλιτική αντωνυμία όταν παρεμβάλλονταν περισσότερες από 2 ΟΦς, εκτός από μία μόνο περίπτωση στην οποία παρεμβάλλονταν 3 ΟΦς και το σημείο αναφοράς ήταν σε θέση *Υποκειμένου*.

Τα παιδιά τυπικής ανάπτυξης είχαν παρόμοια συμπεριφορά με τα παιδιά με αυτισμό όταν παρεμβάλλονταν μία ή περισσότερες ΟΦς ανάμεσα στο κλιτικό και το σημείο αναφοράς: 9/12 σωστή χρήση κλιτικής αντωνυμίας όταν παρεμβάλλεται μία ΟΦ και το σημείο αναφοράς είναι σε θέση *Υποκειμένου* έναντι 3/12 σωστή χρήση κλιτικής αντωνυμίας όταν το σημείο αναφοράς είναι σε θέση *Αντικειμένου*, και μόνο 1 σωστή κλιτική αντωνυμία όταν παρεμβάλλονται δύο ΟΦς και το σημείο αναφοράς είναι σε θέση *Υποκειμένου*. Τέλος, όταν παρεμβάλλονται τρεις ή περισσότερες ΟΦς υπάρχουν 4 σωστές κλιτικές αντωνυμίες που συναναφέρονται ως επί το πλείστον (3/4) με ΟΦ σε θέση *Υποκειμένου*. Μόνο στην περίπτωση που δεν παρεμβάλλονταν άλλη ΟΦ (ΟΦ 0 στους Πίνακες 4.1 και 4.2) η οποία θα μπορούσε ενδεχομένως να λειτουργήσει ως σημείο αναφοράς, η ομάδα ελέγχου είχε οριακά καλύτερη επίδοση στη θέση *Αντικειμένου*, δηλαδή 19/33 κλιτικές αντωνυμίες συναναφέρονται με ΟΦ σε θέση *Αντικειμένου* και 14/33 με ΟΦ σε θέση *Υποκειμένου* από τις συνολικά 33 κλιτικές αντωνυμίες που ανήκουν σε αυτή την κατηγορία.

Πού οφείλεται όμως αυτή η διαφορά στην επίδοση που σχετίζεται με τη συντακτική θέση του σημείου αναφοράς (Υποκείμενο –Αντικείμενο); Είναι μήπως καθαρά συντακτικοί λόγοι αυτοί που «διευκολύνουν» ή όχι την επίλυση της Αναφοράς; Σύμφωνα με τη Γενετική Γραμματική το Υποκείμενο βρίσκεται σε μια ξεχωριστή θέση μέσα στην πρόταση και συγκεκριμένα σε σχέση δομικής επιβολής (c-command) με το Αντικείμενο. Αυτή η συντακτικά εξέχουσα θέση του Υποκειμένου θα μπορούσε να δρα διευκολυντικά όσον αφορά τη συναναφορά με κάποιο αναφορικό στοιχείο και γι' αυτό να αποτελεί την προτιμώμενη συνθήκη τόσο από τα παιδιά με αυτισμό, όσο και από τα παιδιά τυπικής ανάπτυξης. Η διαφοροποίηση της ομάδας ελέγχου ως προς αυτό έχει μεγάλο ενδιαφέρον, εφόσον δείχνει μια τάση ή την ευκολία ενδεχομένως που έχουν τα παιδιά τυπικής ανάπτυξης να επιτυγχάνουν συναναφορά κλιτικής αντωνυμίας με ΟΦ τόσο σε θέση Υποκειμένου όσο και σε θέση Αντικείμενου.

Και σε σημασιολογικό/πραγματολογικό επίπεδο, όμως, θα μπορούσαμε να υποστηρίξουμε ότι το Υποκείμενο είναι μια προεξέχουσα θέση. Συνήθως, θα μπορούσαμε να υποστηρίξουμε ότι αυτή η θέση καταλαμβάνεται από τον πρωταγωνιστή της αφήγησης, την ΟΦ που διεκπεραιώνει την ενέργεια που περιγράφει το ρήμα και έχει το θεματικό ρόλο του Δράστη (για τα μεταβατικά ρήματα). Η θέση του Υποκειμένου είναι θεματοποιημένη (topicalized) (Mastropavlou et al. 2014) και καταλαμβάνεται από την ΟΦ την οποία ο ομιλητής θέλει να τονίσει. Γι' αυτό και στα παθητικά ρήματα η ΟΦ με θεματικό ρόλο Θέματος μεταφέρεται σε θέση Υποκειμένου. Αυτή, λοιπόν, η προεξέχουσα φύση του Υποκειμένου (συντακτικά και σημασιολογικά/πραγματολογικά) ενδεχομένως να το κάνει πιο εύκολα ή άμεσα διαθέσιμο ως πιθανό σημείο αναφοράς σε ένα αναφορικό στοιχείο που ακολουθεί. Η διαφορά που παρατηρήθηκε ανάμεσα στα παιδιά με ΔΑΦ και τα παιδιά τυπικής ανάπτυξης ως προς τη συναναφορά κλιτικής αντωνυμίας με σημείο αναφοράς σε θέση Υποκειμένου ή Αντικείμενου αντίστοιχα μπορεί να καταδεικνύει αυτή ακριβώς τη δυσκολία ή καθυστέρηση που παρουσιάζουν τα παιδιά με αυτισμό σε διάφορες περιοχές διεπαφής της σύνταξης με την πραγματικότητα.

5.2 Περιορισμοί και μελλοντικές κατευθύνσεις

Η παρούσα εργασία εξέτασε γλωσσικές μεταβλητές (κλιτικές αντωνυμίες) που έχουν απασχολήσει αρκετά την ερευνητική κοινότητα όσον αφορά τους πληθυσμούς με γλωσσικές διαταραχές. Τα δυνατά της σημεία είναι ο σχετικά μεγάλος αριθμός των συμμετεχόντων και η προσεκτική επιλογή τους η οποία έγινε με αυστηρά κριτήρια, ώστε να επιτευχθεί ο μέγιστος δυνατός βαθμός ομοιογένειας, καθώς και η συμπερίληψη μιας ομάδας ελέγχου.

Επίσης, το είδος της δραστηριότητας ανήκει στα δυνατά σημεία αυτής της εργασίας. Τα δεδομένα προέκυψαν από δραστηριότητα αφήγησης ιστορίας από βιβλίο (booklet storytelling) και όχι όπως οι περισσότερες μελέτες από προκαθορισμένες δραστηριότητες εκμείευσης προτάσεων, οι οποίες χαρακτηρίζονται από έλλειψη φυσικότητας. Αυτή η δραστηριότητα δίνει τη δυνατότητα να εξεταστούν πολλά φαινόμενα τα οποία παράγονται από τον εξεταζόμενο με φυσικό και αβίαστο τρόπο. Παράλληλα όμως η ίδια φύση της δραστηριότητας μπορεί να αποτελεί και αδυναμία. Είναι δύσκολο να γίνει στατιστική ανάλυση των δεδομένων, όταν δεν υπάρχει κάποιο προκαθορισμένο και σαφές επίπεδο

επιτυχίας, αλλά μόνο η γενικότερη εντύπωση που αφήνει το κείμενο (αν επετεύχθη ή όχι ο επικοινωνιακός του σκοπός).

Παρά τη σημαντική προσπάθεια που έγινε με την προκαταρκτική αξιολόγηση να βρεθεί μια όσο το δυνατό πιο μεγάλη και ομοιογενής ομάδα παιδιών με ΔΑΦ και να αντιστοιχιστεί με συνομηλικούς τυπικής ανάπτυξης, γνωρίζουμε πολύ καλά ότι κάθε παιδί στο φάσμα του αυτισμού μπορεί να διαφέρει κατά πολύ από κάποιο άλλο με φαινομενικά το ίδιο γλωσσικό και συμπεριφορικό προφίλ. Για περισσότερο αξιόπιστα αποτελέσματα, επομένως, και για να υπάρχει η δυνατότητα πιο λεπτών στατιστικών συγκρίσεων απαιτείται ακόμη μεγαλύτερο δείγμα παιδιών με ΔΑΦ και διαχωρισμός τους σε υπο-ομάδες με βάση τα χρόνια θεραπείας και τις κοινωνικές τους δεξιότητες, οι οποίες θα μπορούσαν να αξιολογηθούν με την επίδοσή τους σε δραστηριότητες της Θεωρίας του Νου.

Υπάρχουν αρκετές μελλοντικές κατευθύνσεις στις οποίες θα μπορούσε να επεκταθεί η παρούσα εργασία. Συγκεκριμένα, η εκπόνηση μιας διαχρονικής μελέτης με τα ίδια ερευνητικά ερωτήματα θα έδινε τη δυνατότητα να διερευνηθούν οι αναπτυξιακές πτυχές των πραγματολογικών ικανοτήτων όσον αφορά την επίλυση της Αναφοράς και γενικότερα την ανάπτυξη του αφηγηματικού λόγου στα παιδιά με τυπική ή μη τυπική γλώσσα.

Πολύ ενδιαφέρον θα είχε επίσης η διερεύνηση του ρόλου που παίζει η οριστικότητα (ΟΦ με οριστικό άρθρο ή χωρίς οριστικό άρθρο) στην επίλυση της Αναφοράς στις αφηγήσεις των παιδιών με ΔΑΦ και των συνομηλικών τους που ανήκουν στον τυπικό πληθυσμό. Δηλαδή, αν και με ποιο τρόπο επηρεάζει την επίλυση της Αναφοράς το είδος της ΟΦς που λειτουργεί ως σημείο αναφοράς (οριστική ΟΦ έναντι αόριστης ΟΦ) (Mastropavliou et al. 2014). Θα μπορούσε, επομένως, να διερευνηθεί αν τα παιδιά χρησιμοποιούν επιτυχώς τις κλιτικές αντωνυμίες όταν αυτές συναναφέρονται με οριστικές ΟΦς σε σύγκριση με αόριστες ΟΦς. Δηλαδή, επιτυγχάνεται περισσότερες φορές επίλυση της Αναφοράς όταν το σημείο αναφοράς έχει οριστικό άρθρο ή όχι;

Μια άλλη παράμετρος πολυπλοκότητας που μπορούμε να λάβουμε υπόψη εκτός από την *παρεμβολή* (αριθμός παρεμβαλλόμενων ΟΦων που θα μπορούσαν να είναι σημείο αναφοράς) και την *προεξέχουσα φύση & θεματικό ρόλο* του σημείου αναφοράς (διατήρηση ή αλλαγή του πρωταγωνιστή), είναι επίσης η *απόσταση*, δηλαδή ο αριθμός προτάσεων με βάση τα ρήματα ανάμεσα στο σημείο αναφοράς και την κλιτική αντωνυμία (Huang 1994, Arnold et al. 2009).

Βιβλιογραφία

- Anagnostopoulou, E. (1997). Clitic Left Dislocation and Contrastive Left Dislocation in *Materials on left dislocation* (Vol.14), Anagnostopoulou, E., Van Riemsdijk, H., & Zwarts, F. (Eds.), John Benjamins Publishing.
- Anagnostopoulou, E. (1999). Conditions on clitic doubling in Greek, *Empirical Approaches To Language Typology*, 761-798, Mouton De Gruyter.
- Aksu-Koç, A., & Nicolopoulou, A. (2015). Character reference in young children's narratives: A crosslinguistic comparison of English, Greek, and Turkish. *Lingua*, 155, 62-84.
- Arnold, J, Bennetto, L., Diehl, J., J. (2009). Reference production in young speakers with and without autism: Effects of discourse status and processing constraints, *Cognition*, 110(2), 131-146.

- Baltazani, M. (2003). *Quantifier Scopepe and the Role of Intonation in Greek*. Ph.D. dissertation, UCLA.
- Βογινδρούκας, Ι. και Sherratt, D. (2008). Οδηγός εκπαίδευσης παιδιών με διάχυτες αναπτυξιακές διαταραχές, Γ' Έκδοση, Αθήνα, Εκδόσεις Ταξιδευτής.
- Chatzara, K., Karagiannidis, C., & Stamatis, D. (2012). Structural Learning Through Digital Storytelling For People With Autism, In C. Karagiannis, P. Politis & I. Karasavvidis (Eds.), *Proceedings of the 8th Pan-Hellenic Conference with International Participation "ICT in Education"*, University of Thessaly, Volos, Greece, 28-30 September 2012.
- Colle, L., Baron-Cohen, S., Wheelwright, S., & van der Lely, H.K.J. (2008). Narrative discourse in adults with high-functioning autism or Asperger syndrome. *Journal of Autism and Developmental Disorders*, 38, 28-40.
- Γραμματικού, Χ.& Καράμαλη, Γ. (2015). *Οι προσωπικές αντωνυμίες στην αφήγηση των παιδιών με αυτισμό, υψηλής λειτουργικότητας*. Αδημοσίευτη πτυχιακή εργασία, Τμήμα Λογοθεραπείας, ΤΕΙ Δυτικής Ελλάδας.
- Θεοφανοπούλου-Κοντού, Δ. (2002). *Γενετική Σύνταξη. Το Πρότυπο της Κυβέρνησης και της Αναφορικής Δέσμευσης*, Αθήνα, Εκδόσεις Καρδαμίτσα.
- Haegeman, L. (1991). *Introduction to government and binding theory*, Blackwell Publishing.
- Hogan-Brown, A. L., Losh, M., Martin, G. E., & Mueffelman, D. J. (2013). An investigation of narrative ability in boys with autism and fragile X syndrome, *American journal on intellectual and developmental disabilities*, 118(2), 77-94.
- Holton, D., Mackridge, P., Φιλιππάκη-Warburton, E. (1999). *Γραμματική της Ελληνικής Γλώσσας*. Μτφρ. Β. Σπυρόπουλος. Αθήνα, Πατάκης. Τίτλος πρωτοτύπου: *Greek: A Comprehensive Grammar of the Modern Language* (Λονδίνο, Routledge, 1997).
- Huang, Y. (1994). *The syntax and pragmatics of anaphora: A study with special reference to Chinese*, Cambridge University Press.
- Huang, Y. (2014). *Pragmatics*, Second Edition, Oxford Textbooks in Linguistics, Oxford University Press.

- Hyvärinen, M. (2008). Analyzing narratives and story-telling. *Sage handbook of social science research methods*, 447-460.
- Losh, M., & Gordon, P. C. (2014). Quantifying narrative ability in autism spectrum disorder: A computational linguistic analysis of narrative coherence, *Journal of autism and developmental disorders*, 44(12), 3016-3025.
- Marinis, T., Terzi, A., Kotsopoulou, A., & Francis, K. (2013). Pragmatic abilities of high-functioning Greek-speaking children with autism. *Psychology*, 20(3), 321-337.
- Mastropavlou, M., Katsiperi, M., Fotiadou, G., Fleva, E., Peristeri, E., & Tsimpli, I. (2014). The role of definiteness in anaphora resolution, In *Experimental Psycholinguistic Conference (ERP), Madrid, Spain*.
- Mavrogiorgos, M. (2010). *Clitics in Greek. A minimalist account of proclisis and enclisis*, Amsterdam, Benjamins.
- Novogrodsky, R. (2013). Subject pronoun use by children with autism spectrum disorders (ASD), *Clinical Linguistics & Phonetics*, 27(2): 85-93.
- Stamouli, S. (2012). The development of personal reference in written narratives of Greek L2 Children, conference paper in *Bilingual and Multilingual Interaction, 30 March – 1 April 2012*, Bangor, UK.
- Strömquist, S. & Verhoeven, L. (2010). Typological and Contextual Perspectives on Narrative Development, in *Relating Events in Narrative, Volume 2: Typological and Contextual Perspectives*, (Eds.) Strömquist, S. & Verhoeven, L., reprinted by Psychology Press.
- Surian, L., Baren-Cohen, S., van der Lely, H. (1996). Are children with autism deaf to gricean maxims?, *Cognitive Neuropsychiatry*, 1(1), 55-72.
- Terzi, Arhonto, Theodoros Marinis, Konstantinos Francis (2016) The interface of syntax with pragmatics and prosody in children with Autism Spectrum Disorders., To appear in: *Journal of Autism and Developmental Disorders*.
- Terzi, A., Marinis, T., Kotsopoulou, A. & Francis, K. (2014). Grammatical abilities of Greek-speaking children with autism, *Language Acquisition*, 21, 4-44.

- Terzi, A., Marinis, T., Francis, K. & Kotsopoulou, A. (2012). Crosslinguistic Differences in Autistic Children's Comprehension of Pronouns: English vs. Greek. In A. Biller K., E. Chung Y., & A. Kimball E. (Eds.), *Proceedings of the 36th Annual Boston University Conference on Language Development*, (pp 607-619), Somerville, MA, Cascadilla Press.
- Teufel, C., Fletcher, P. C., & Davis, G. (2010). Seeing other minds: attributed mental states influence perception, *Trends in cognitive sciences*, 14(8), 376-382.
- Τριανταφυλλίδης, Μ. (2001). *Νεοελληνική Γραμματική, Αναπροσαρμογή της Μικρής Νεοελληνικής Γραμματικής*, Αθήνα, Εκδόσεις Καλοκάθης.
- Tsimpi, I., A., Stavrakaki, S. (1999). The effects of a morphosyntactic deficit in the determiner system: The case of a Greek SLI child, *Lingua* 108: 31-85.
- Tsimpli, I.M., Andreou, M., Agathopoulou, E.&Masoura, E. (2014a) Narrative production, bilingualism and working memory capacity: A study of Greek-German bilingual children, In G. Kotzoglou, K. Nikolou, E. Karantzola, K. Frantzi, I. Galantomos, M. Georgalidou, V. Kourti-Kazoullis, Ch. Papadopoulou & E. Vlachou (Eds.), *Selected Papers of the 11th International Conference on Greek Linguistics* (pp. 1730-1742), Rhodes, University of the Aegean.
- Tsimpli, I. M., Papakonstantinou M., and Nicolopoulou, A. (2014b). Linguistic Structure and Narrative Quality in Child L1 Production, In Ed. by Lavidas, N., Alexiou, T., Sougari, A. M., *Major Trends in Theoretical and Applied Linguistics 2*, De Gruyter Open.
- Varlokosta, S. (1999/2000). Lack of clitic pronoun distinctions in the acquisition of principle B in child Greek, In *Proceedings of the 24th Boston University Conference on Language Development*, Somerville, MA, Cascadilla Press, 738-748.
- Varlokosta, S., Konstanzou, K. & Nerantzini, M. (2014). On the production of direct object clitics in Greek typical development and specific language impairment: The effect of task selection. In K.K. Grohmann & T. Neokleous (Eds) *Developments in the Acquisition of Clitics*, 188-211. Newcastle Upon Tyne: Cambridge Scholars Publishing.